

ÚVOD DO STUDIA KULTURNÍCH DĚJIN

Rozvojový projekt Fondu rozvoje vysokých škol

Tematický okruh F 5

Specifikace B

Č. 896

Inovace bakalářského programu Historické vědy, obor Kulturní dějiny

Úvod do studia kulturních dějin

řešitelka: prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

Spolupráce: Radim Urbánek, Jaroslav Myslivec

Cílem projektu bylo vytvoření předmětu Úvod do studia Kulturních dějiny pro bakalářský program Historické vědy, obor Kulturní dějiny. Tento předmět v programu, akreditovaném v roce 1999 a reakreditovaném v roce 2005, dosud chyběl – v rámci předmětu *Úvod do studia* bylo možné zmínit jen některé souvislosti. Aktuální debata o vymezení pojmu *kultura* a obsahu předmětu *kulturní dějiny* vytváří nezbytné předpoklady pro vytvoření dvousemestrového předmětu skládající se z přednášky a semináře. Jeho cílem je seznámit posluchače s výběrem interpretačních přístupů ke kategorii *kultura*, s možnostmi pojetí části historie občas arbitrárně nazývané *dějiny kultury* a *kulturní dějiny*. Posluchači se seznámí s vývojem disciplíny, s možnostmi jejího pojetí, s proměnami jejího obsahu. Na základě analýzy vybraných pramenů budou sledovat genezi předmětu a osvojí si specifické metody kulturních dějin.

Studijní materiál nenahrazuje Úvod do studia dějepisu, který mají studenti v 1. ročníku, ale rozšiřuje ho směrem ke kulturním dějinám.

Pardubice, prosinec 2007

Obsah

1. **téma:** Základní kategorie, úvod do dějin oboru, prameny a literatura (texty [D. Třeštíka](#) a [B. Loewensteina](#));
2. **téma:** Pojem kultura: etymologie pojmu, pojetí kultury jako lidské vzdělanosti ([definice Kultury](#), Ottův slovník naučný);
3. **téma:** Antropologické pojetí kultury, kultura jako předávaný systém významů (text [C. Geertze](#));

4. téma: Vzniku kulturních dějin, kulturní a lingvistický obrat v historiografii druhé poloviny 20. století (text [Č. Zíbrta](#));
5. téma: Inspirace kulturních dějin, historická antropologie, historická demografie (text [K. Šimy](#) a [M. Nodla](#));
6. téma: Dějiny každodennosti – co s nimi v Čechách? (text [M. de Certeau](#));
7. téma: Dějiny mentalit (text [P. Ariese](#));
8. téma: Women's History či Gender History? (text [M. Lenderové](#) a [J. W. Scottové](#));
9. téma: Rozdělení historických pramenů ([práce s editovanými prameny](#));
10. téma: Prameny osobní povahy ([dopis z roku 1848](#));
11. téma: Charakteristika a možnosti využití ikonografických pramenů ([korpus obrazových pramenů](#), [komparace ikonografických a účetních pramenů](#));
12. téma: Prameny hmotné povahy; příklad technických objektů. PhDr. Radim Urbánek ([korpus fotografií technických zařízení staveb](#));

1. téma: Základní kategorie, úvod do dějin oboru, prameny a literatura.

Úvodní slova Dušana Třeštíka výstižně uvádějí „naše“ téma: navzdory nepřehlédnutelnému odklonu od „v domácím pozitivismu zakotvených“ událostních dějin, jimž se vyznačovalo především první desetiletí po listopadu 1989, nemáme stále jasno, co píšeme či chceme psát: kulturní dějiny? dějiny každodennosti? dějiny všedního dne? Skloňujeme i odmítáme dějiny mentalit – co do nich ale vlastně patří? Podvědomě cítíme, že nám nejde ani o politické, ani hospodářské, vlastně ani o sociální dějiny, dokážeme ale vysvětlit, co skutečně jsou *kulturní dějiny*? O těch se v českých zemích dlouho nediskutovalo: výjimkou byly Třeštíkovy studie^[1] či debata, jež proběhla na stránkách časopisu *Kuděj*, který už svým podnázvem *Časopis pro kulturní dějiny* pozvedl hozenou rukavici. S „kulturou jako tématem a problémem dějepiscectví“ se snaží vyrovnat druhý svazek brněnské *Edice Země a kultura ve střední Evropě*.^[2] Snad je skutečně jistá zmatenost pojmů důsledkem „historického nihilismu“ v našich krajích panujícího, historicky zakořeněné české nedůvěry k metodologii: metoda je sekundární, zatímco primární je téma, neboť to v sobě vhodnou metodu obsahuje.^[3] Arbitrární používání pojmu kulturní dějiny či kulturní historie v odborném historiografickém diskursu nelze nevidět, české země v tom

ovšem nejsou samy, jak dokládá jinak nesporně inspirativní práce Georga G. Iggerse *Dějepisectví ve 20. století*.^[4] Tomáš Rataj shrnuje dosavadní postoje českých historiků naznačující několik přístupů k určení kategorie kulturních dějin:

1. kulturními dějinami je vše, co se neurčitým způsobem vymezuje vůči sociálním dějinám;
2. kulturní, stejně jako sociální dějiny, odmítají rankovský pozitivismus, přičemž sociální dějiny tíhnou k makrohistorii, kulturní k mikrohistorii;
3. kulturní dějiny označují moderní badatelské přístupy, které naplno „propukly“ počátkem devadesátých let.^[5]

Kulturní dějiny jsou historiografickým pojmem zpětně reflektujícím posuny dominantního historického paradigmatu, tématem či souborem témat, žánrem historické tvorby. Zapeklitou situaci nijak neusnadňuje skutečnost, že do klubka slov, s nimiž žonglujeme, přistupují další pojmy, které kulturní dějiny (vymezené způsobem číslo tři) většinou integrují: historická antropologie, mikrohistorie, dějiny každodennosti.

Začněme pokusem objasnit základní pojmy.

Kategoriím KULTURA, KULTURNÍ DĚJINY, HISTORICKÁ ANTROPOLOGIE, DĚJINY MENTALIT A KAŽDODENNOSTI se budeme věnovat v dalších přednáškách a seminářích, začněme tedy pojmy zdánlivě samozřejmými.

POZITIVISMUS:

Četba: Bedřich LOEWENSTEIN: *K některým zdrojům české filozofie dějiny 19. století*, Dějiny, teorie, kritika, 1, 2004, s. 9 – 29 (s. [9](#), [10-11](#), [12-13](#), [14-15](#), [16-17](#), [18-19](#), [20-21](#), [22-23](#), [24-25](#), [26-27](#), [28-29](#))

Dnešní přednášku jsme uvedli [slovy českého historika Dušana Třeštíka](#). Dokážete si vybavit jeho základní práce a jeho přínos české historiografii a společenskému myšlení?

[1] Naposledy Dušan TŘEŠTÍK: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha 2005, především s. 19 - 46.

[2] Tomáš BOROVSÝ, Jiří HANUŠ, Milan ŘEPA: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Brno 2006, srov. především studie M. Řepy, M. Kučery, J. Štaifa a D. Tinkové.

[3] Tomáš RATAJ: *Mezi Zíbrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu*

kulturních dějin. Kuděj, s. 142 -158, zde s. 142.

[4] Georg G. IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitý k postmoderní výzvě*. Praha 2002.

[5] RATAJ: Mezi Zíbrtem a Geertzem s. 146.

2. téma: Pojem kultura: etymologie pojmu, pojetí kultury jako lidské vzdělanosti

Slovo pochází z latinského *colo, colere*, obdělávat. Bylo původně spojováno s obděláváním zemědělské půdy, znamenalo vzdělávání země. Později vyjadřovalo vnitřní úsilí zaměřené na přetvoření, zdokonalení ducha, rozumu atd. Kultura byla stavěna do protikladu k přírodě - *natura versus cultura*. Slovo *cultura* použil Marcus Tullius Cicero (106 – 43 př. Kr.) v *Tuskulských hovorech* pro metaforické označení filosofie jako pěstování ducha - tedy procesu vzdělávání, kultivace myšlení, civilizace. Pojem kultura nabyl selektivní funkce: odděloval ty, kteří ovládli filosofii a s její pomocí rozvíjeli své duševní schopnosti, od těch, kteří zůstali ve filosofické nevědomosti.

Pojem *kultura* se stal pojmem hodnotícím.

Ve středověku se pojmu kultura téměř neužívalo, vzácně se objevuje u některých křesťanských autorů, kdy bývá ekvivalentem pojmu uctívání. Pojem se znovu objevil v renesanci a humanismu, kdy se vědění i umění opět soustředilo na kultivaci člověka, na rozvoj jeho tvořivých sil a vzdělanosti. Kultura byla hranicí mezi člověkem a přírodou. Francis Bacon a další představitelé mechanického materialismu 17. století spojovali úzce slovo *kultura* s rozvojem lidských schopností, podobná tendence je postižitelná v díle J. A. Komenského.

K důslednému vymezení pojmu *kultura* jako kontrapunktu přírodě došlo ve spise německého právníka a filozofa Samuela v. Pufendorfa (1632 – 1694) *De iure naturae et gentium libri octo*, 1688. Současně toto substantivum, které se vždy užívalo v genitivu (*kultura scientiae, kultura litterarum*) začal užívat jako samostatnou lexikální jednotku. Do pojmu kultura zahrnul všechny lidské výtvořiny i společenské instituce.

S kultivačním pojetím souvisí i filosofické pojetí kultury jako protikladu přírody. Pro vymezení kulturních dějin bohužel uvedený koncept nestačí, „protože zahrnuje-li kultura vše ne-přirozené (a tedy dějinné), neliší se *kulturní historie* od obecné *historie*“.

Osvícenství povýšilo kultivaci osobnosti na kultivaci či civilizaci lidstva jako celku, toto „zdokonalování lidských schopností“ se stalo základní osou celých dějin. Zakladatelem uvedeného pojetí byl berlínský historik Karl Franz v. Irwing (1728 – 1781). Typicky německé osvícenské pojetí

pojmu *kultura* představuje historik Johann Christoph Adelung (1732 – 1806): kultura sama o sobě obsahuje hodnotící soud: jedná se o axiologickou definici kultury. Vyprávění o pokroku, spočívajícího v hromadění výkonů lidského ducha, toto „kultivační“ pojetí kultury, zrodilo pojem *dějiny kultury* jako sledování uvedeného procesu.

Osvícenskou koncepci kultury se pokusil překonat německý filozof a historik Johann Gottfried Herder (1744 – 1803) v díle *Myšlenky k filosofii dějin lidstva* (1784 – 1791). Kultura je podle něj specificky lidským nástrojem adaptace k prostředí. V dějinách vystupuje kultura jako nástroj rozvíjení lidských schopností. Pro existenci člověka a kultury Herder zdůraznil instrumentální roli jazyka. Kulturu považuje za všeobecný atribut sociálního života všech národů odmítl tedy teorii o nekulturních národech, kultura jako taková je univerzálním lidským fenoménem. Různé kultury vytvářejí různé odpovědi na otázky, které pro ně mají klíčový význam. Proto neexistují univerzální odpovědi platné pro všechny kultury světa.

Filosofická dimenze pojmu kultura

Axiologickou koncepci kultury rozpracovala především německá klasická filozofie. Pojem kultura je zde užíván především jako charakteristika pozitivních hodnot, které přispívají k zdokonalování člověka. Kant do kultury zahrnuje především ideu morálnosti (srov. jeho *kategorický imperativ*), u Hegera má pojem *kultura* ontologický význam a slouží k vyjádření celku lidského světa. Německá klasická filozofie konstitovala filosofickou dimenzi pojmu kultura, *filosofii kultury*.

V naší aktuální snaze o upřesnění pojmu můžeme volit mezi třemi možnostmi. Nejběžnější segmentární vymezení kultury je pojetí, v němž je kultura definována jako konkrétní segment života společnosti existující vedle segmentů dalších, jako jen politika, právo či ekonomika... Segment s etiketou „kultura“ může být určen různými způsoby, většinou jde o „středostavovské“ pojetí kultury jako souhrnu nejrůznějších múzických uměleckých oblastí (divadla, filmu, hudby, literatury, výtvarného umění), jehož „konzumace“ je distinktivním znakem středních vrstev, hraje důležitou roli při sociálním vzestupu jedinců, zapadá do bourdieuvského konceptu „symbolického kapitálu“.[\[1\]](#)

Segmentárně vymezená kultura je zcela jednoznačný pojem, který samozřejmě nepatří pouze do pojmového arsenálu historie. Historici ovlivnění Johannem Gottfriedem Herderem a následně Gustavem Klemmem chápali – a dosud chápou - kulturu jako poměrně úzce vymezený subsystém, jako část společenské reality, odvozené z ekonomické, politické a sociální struktury.[\[2\]](#) V celkovém pojetí dějin společnosti zůstával tento segment méně podstatný, ve vztahu k politice a ekonomice druhotný, vždyť kultura není nezbytná k fyzickému přežití. Jistě i proto byla pasáž o „kultuře“ kodificem chronologicky řazených

kapitol v dějepisných syntézách či učebnicích a nabízela zpravidla seznam jmen, uměleckých děl a směrů, tedy (podle potřeby redukováných) dějin umění.

Jen nepatrně širší pohled umožňuje vymezení kultury coby kreace, tedy uměleckou, vědeckou, filozofickou ba i řemeslnou tvorbu. Tvorba chápána jako kreace podmiňuje svá další vymezení: kultura jako potřeba (ve smyslu kreativní tvorby z vnitřní potřeby), kultura jako artefakt, kultura jako hodnota.^[3]

Variací segmentárního je vymezení kultury coby souhrnu veškerých hmotných a duševních projevů lidské činnosti, až na oblast politiky všech, přičemž jevům, které spadají do oblasti dějin umění bývá – aniž by to bylo explicitně vyjádřeno – věnována jen okrajová pozornost. Takové pojetí lze chápat jako široce pojatou oblast životního stylu. V anglickém a francouzském prostředí je synonymem takto pojaté kultury pojem *civilizace*, tedy způsob života určitého velkého společenství, který je spojen s určitým systémem hodnot odlišujícím národy civilizované od „barbarů“ a „primitivů“.

Aniž by byly zdůrazňovány historické souvislosti, kultura je prostě atributem určitého etnika. Etnografie, která se problému věnovala jako první, rozlišuje studium kultury hmotné (materiální) a duchovní, dále kultury lidové, národní, prvobytné atd.^[4] Třebaže takové rozdělení občas působí problémy samotné etnografii, nelze ho zcela zavrhnout.

Hmotnou kulturu včlenila do svého zorného pole francouzská *nouvelle histoire*;^[5] připomeňme také úspěchy polských badatelů, rozvíjejících dějiny hmotné kultury již od počátku padesátých let 20. století. Z Ústavu pro dějiny hmotné kultury (Institut Historii Kultury Materialnej) Polské akademie věd vycházel od roku 1953 kvalitní časopis *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. Pokud se týče původní české produkce, zatím nebyly překonány čtyřsvazkové *Dějiny hmotné kultury* období středověku a raného novověku, jež vyšly za redakce Josefa Petráně.^[6] I z tohoto malého výčtu titulů vyplývá, že „hmotnou“ a „duchovní“ kulturu nelze oddělovat.

V českém prostředí etnologicky pojatou kulturní historii propagoval Čeněk Zíbrt, který vymezil segment kulturních dějin jako souhrn všeho mimo „politickou historii“. Stanovil rovněž základní dichotomii duševních a hmotných jevů a konkrétní témata, která oficiální dějepis opomíjel a jimž se kulturní historie má věnovat: hry, zábavy, tanec, pověry, pokrmy, odívání... Zíbrt definuje kulturní historii jako nauku, která „líčí dějiny kultury: s příslušným zřením na působení přírody vykládá vznik, rozvoj a zároveň obapolné styky i svazy všelikých duševních i hmotných jevů života společenského - mimo vznik a pragmaticky vysvětlovaný rozvoj společenských celků organizujících se v státy, čímž se obírá historie politická“.^[7] Zíbrtův koncept stanul v opozici nejen vůči politickým

dějínám, ale i vůči středostavovskému vymezení kultury. Takto chápané dějiny kultury se v 18. století negativně vymezily vůči dějínám politických událostí, které Voltaire v *Eseji o mravech a duchu národů* (1769) nazval „historií trub a bubnů“. Badatelským tématem jsou zde člověčí „mravy a obyčeje“, obydlí, strava, oděv, zábava, svátky, tedy jevy považované za základní obecně lidské podmínky fungování společnosti.

Tento koncept měl jistě své opodstatnění, současně skrýval jedno nebezpečí, dané výše zmíněnou absencí metod: z takto vymezených kulturních dějin se snadno stane soubor zábavných kuriozit, anekdotického čtení, zajímavostí. Nestačí vymezit pole bádání, je třeba vytvořit soubor otázek, najít způsob hledání odpovědí, rozhodnout se pro odpovídající metodu.

Na výše uvedené zibrťovské pojetí – při vědomí výše uvedených úskalí - navázal při svém založení časopis Kuděj. Časopis - podle sebekritiky samotných zakladatelů - nevystoupil zpočátku z kruhu segmentárního pojetí kultury. Postupně se ale přiklonil k další možnosti uchopení kulturních dějin, a to na základě sémiotického (symbolického) vymezení kultury, vycházející ze sociální (kulturní) antropologie,^[8] jejíž metody mají ke kulturní historii velmi blízko. Připomeňme, že se sociální antropologie zaměřuje na studium člověka a kultury, na studium člověka jako kulturního činitele. Sleduje původ a znaky kultur, kulturní změny a vlivy, studuje, jakým způsobem lidé jednají, stolují, obchodují, vyměňují si zkušenosti, jedním slovem, v čem záleží kulturní komunikace mezi lidmi. Claude Lévi-Strauss, zakladatel strukturální antropologie, zahájil své výzkumy mezi brazilskými Indiány: studoval jejich rodinný život, formy příbuzenství, způsob stravování, odívání. Inspiroval další vývoj kulturní antropologie, zaměřené na studium sociálních fenoménů člověka, tj. rodinných vztahů, forem sexuálního života, hygieny, příbuzenských vazeb aj.^[9] Jeho strukturální metoda, kdy předmětem analýzy je místně i časově uzavřený celek, se ukázala být vhodná i ke studiu komplexních společenství „západního“ typu, současných i minulých.

Literatura:

Tomáš RATAJ: Mezi Zibrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin. Kuděj, s. 142 -158

Václav SOUKUP: *Dějiny antropologie*, Praha 2004, s. 276 – 282.

- [1] Pierre BOURDIEUX: *Teorie jednání*, Praha 1998, s. 27 an.
- [2] V historickém kontextu srov. Jaroslav MAREK: *Česká moderní kultura*, Praha 1998; Miloš JÚZL a kol.: *Dějiny umělecké kultury*, I, II, Praha 1990, 1996.
- [3] Podrobněji srov. Martin KUČERA: *Kultura jako kategorie dialektické hermeneutiky*. In: Tomáš BOROVSÝ, Jiří HANUŠ, Milan ŘEPA: *Kultura jako téma a problém dějepisceví*. Brno 2006, s. 30.
- [4] K hmotné kultuře srov. Jean-Marie PESEZ: *Histoire de la culture matérielle*. In Jacques Le Goff: *La nouvelle histoire*.² Paris 1988, s. 191 – 227.
- [5] Přehledně viz Jean-Marie PESEZ: *Histoire de culture matérielle*, In. LE GOFF, *La nouvelle histoire*, s. 191 – 227.
- [6] Josef PETRÁŇ (ed.): *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. I/1, 2; II/1, 2, Praha 1985 – 1997.
- [7] Čeněk ZÍBRT: *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha 1892, s. 58 - 59.
- [8] Kulturní antropologie vznikla a rozvíjela se na základě studia mimoevropských kultur. Jejím zakladatelem je původem německý badatel Franz Boas (1858 - 1942), který se zaměřil na studium kultury a jazyka amerických Indiánů. Sám definoval antropologii *jako vědu o člověku a jeho díle*.
- [9] Česky především *Smutné tropy*, Praha 1966; *Příběh rysa*, Praha 1995; *Cesta masek*, Praha 1996; *Myšlení přírodních národů*, Praha 1996; *Rasa a dějiny*, Brno 1999; *Mythologica I: Syrové a vařené*; *Mythologica II: Od medu k popelu*, Praha 2006, *Strukturální antropologie*, Praha 2006.

3. téma: Antropologické pojetí *kultury*: kultura jako předávaný systém významů

V antropologii kulturu obecně definoval anglický antropolog Edward Barnett Tylor (1832 – 1917). Ve své stěžejní práci *Primitive Culture*, vydané prvně roku 1871, vyšel z německé etnografie (Klemm) a kulturu chápal jakožto obor zkoumající materiální statky a duchovní hodnoty v určité komunikaci:

„Kultura neboli civilizace ... je ten komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.“^[1]
Tylorova definice kultury změnila vztah pojmu *kultura* k dosavadní teorii

a činila z něj nástroj nového přístupu ke studiu sociálních jevů. Oslabila axiologické pojetí pojmu (kultura tak nestuduje pouze pozitivní jevy) a umožnila užít ho k označení celé sféry lidských nadbiologických jevů a věcí typických pouze pro člověka. **Kultura tak představuje specificky lidský adaptační nástroj přetváření světa člověkem.** Tylorova definice kultury se stala východiskem většiny antropologických teorií kultury.^[2] Toto tvrzení platí i pro pojem *kultura* v pojetí amerického pedagoga a antropologa Clifforda Geertze, který pojímá kulturu jako „historicky předávaný systém významů vystupujících v symbolické formě, jako systém zděděných představ, které se vyjadřují v symbolických formách, systém, s jehož pomocí lidé sdělují své postoje k životu, udržují je a nadále rozvíjejí.“^[3] Tento systém je předáván hlavně prostřednictvím sociální dědičnosti, výchovy, je předáván z generace na generaci. Vzhledem k tomu, že lidé nejednají (většinou) na základě racionálního kalkulu, ale právě na základě těchto vzorců, představ hodnot, které jim předepisuje jejich kultura, hraje toto „předávání informací“ v dějinách klíčovou úlohu. Lidé mají schopnosti předávat své zkušenosti nejen verbálně, ale i písemně, pomocí obrazu a nejrůznějších dalších symbolů. Geertz tak definoval kulturu jako **sémiotický systém**, systém významů (hodnot, znaků).

Exkurz 1:

Sémiologie je obecná nauka o znacích. Jejím předmětem je jakýkoli systém znaků bez ohledu na jejich vymezení: obrazy, posunky, melodické zvuky, předměty.

Pochopit, co znamená nějaká substance, vyžaduje nutnost použít jazyka; význam je možný jen jako pojmenovaný a svět označovaných se uskutečňuje pouze ve světě jazyka.

Jazyk je systematický souhrn konvencí potřebných k dorozumění, řeč bez aktu mluvení. Současně je společenskou institucí a systémem hodnot, představuje v podstatě kolektivní smlouvu.

Mluva je čistě individuální část řeči (fonace, realizaci pravidel, nahodilé kombinování znaků). Je individuálním aktem výběru a aktualizace, je v podstatě kombinatorikou a odpovídá individuálnímu aktu.

Jazyk a mluva je paralelou dichotomie *systém* a *proces*: každý z těchto dvou členů je plně definován pouze v dialektickém procesu, který je navzájem spojuje. Předmětem vědy může být jen jazyk.

PŘÍKLAD:

Výraz *oděv* v sobě zahrnuje tři různé systémy:

Jazyk: *psaný* oděv je oděv popsáný v textu pomocí artikulované řeči.

Oblek, který je popisován, neodpovídá nikdy individuálnímu provedení pravidel módy ani realitě, je to systémový souhrn znaků a pravidel, jazyk v nejčistší podobě.

Nebo: oblek fotografovaný: jazyk už není v abstraktní podobě, je pomocí obrazových znaků zachycen na nějaké osobě. Takto zobrazený oděv už nemá žádnou kombinatorní volnost. Mluva: nošený (skutečný) oblek - oděvní jazyk je zde tvořen:

1. protiklady jednotlivých kusů, spojení nebo „detailů“, jejichž variace má za následek změnu detailu (nošení rádiovky nebo klobouku nemá stejný význam);
2. pravidly, kterými se řídí užívání jednotlivých částí (zima, léto, sport, ples) nebo jejich spojení navzájem (barvy, vzory, styl);

Výraz *potrava*:

„Potravní“ jazyk je tvořen: pravidly vyloučení (potravní tabu); označujícími protiklady jednotek, které je třeba ještě určit (např. typu *sladký/slaný*); pravidly asociace buď simultánní (na úrovni jednotlivých pokrmů), nebo konsektivní (na úrovni sledů pokrmů v jednotlivých denních jídlech); společenskými formami úzu, které fungují jako jakási *potravní rétorika*.

Jídelníček objasňuje souhru jazyka a mluvy; každý jídelníček je sestavován s ohledem na jistou strukturu (národní, krajovou, společenskou), ale tato struktura je různě naplňována podle dní a podle uživatelů.

Výraz *nábytek*: vytváří rovněž sémantický předmět. Jeho „jazyk“ je tvořen zároveň protiklady kusů nábytku funkčně identických (dva typy skříní, dva typy lůžek...), které poukazují podle „stylu“ každý k jinému významu, a pravidly spojování z různých jednotlivých kusů, nebo volným spojováním kusů nábytku mezi sebou.

Literatura: **Roland BARTHES: Základy sémiologie. In: Barthes: Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie. Čs. spisovatel, Praha 1967.**

Geertzova metafora kultury je všeobecně známá: „Domnívaje se, společně s Maxem Weberem,^[4] že člověk je zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo, považuji kulturu za tyto pavučiny a její analýzu nikoliv za experimentální vědu pátrající po zákonu, nýbrž za vědu interpretativní, vědu pátrající po významu. To, co hledám, je vysvětlení, interpretuji sociální projevy, jež jsou na povrchu záhadné. ^[5]

Běžně se uvádí i další Geertzova definice kultury z roku 1973: „Pojem kultury, který užívám, označuje historicky dochovaný systém významů vystupujících v symbolické podobě, systém tradovaných představ, vyjadřovaných v symbolických formách, systém, s jehož pomocí lidé sdělují, udržují a dále rozvíjejí vědění o životě a své postoje k němu.“^[6] Kultura v antropologickém pojetí se odvrací od segmentárního vymezení, usiluje pochopit lidskou situaci v jejím celku, vidí ji jako návod k lidskému

jednání ve světě i jako symbolické či hmotné vyjádření lidské zkušenosti. Zahrnuje životní způsoby, vzorce chování a formy dorozumívání různých skupin, stavů, pohlaví a tříd. Představuje celistvý systém významů, hodnot a společenských norem, kterými se řídí členové dané společnosti a které prostřednictvím socializace předávají dalším generacím. Říká nám, jak máme v určitých situacích jednat a co můžeme očekávat od ostatních lidí; přitom jsou tato pravidla obecná, protože každá situace je odlišná a „hráči“ se mění. Proto musí být všechny normy a pravidla dostatečně flexibilní.[7] Kultura jako historicky utvářený soubor jevů, procesů, hodnot, tendencí, trendů, postojů nikdy nekončí – leda s vymřením lidského rodu.[8]

K vystižení interpretativního přístupu k těmto sdíleným, v konkrétních sociálních praktikách obsaženým významům použil Geertz metaforu „zhuštěného popisu“ (thick description), kterou si vypůjčil od filosofa Gilberta Rylea.[9] nikoli analýza předmětu či jevu, ale bezprostřední porozumění jejich obsahu. Třebaže konečným výsledkem bude jen interpretace badatele, je zhuštěný popis motivován snahou dobrat se vysvětlení sociálních praktik z pohledu jejich aktéra. Historie je podle Geertze vědou interpretativní, nikoli systematickou;[10] odtud patrně určité rozpaky, s nimiž jsou jeho myšlenky historickou obcí přijímány. Uvedený přístup popírá „sociálně uzavřené“ pojmání kultury, v němž by se na sociálních praktikách všichni lidé podíleli stejnou měrou. Měšťané a sedláci, dělníci a šlechta nemohou být poměřováni podle stejného pojetí kultury, protože podléhají odlišným životním podmínkám a sledují odlišné zájmy.[11] Nicméně třebaže jednotlivé symboly, pojmy a praktiky mají sociálně podmíněný význam, jsou kultury ve skutečnosti složeniny (u většiny těch dnešních tvoří přes 90% obsahu výpůjčky a napodobeniny jiných společností)[12] nadané vědomím kontinuity: teprve civilizovaný člověk ví, že někam náleží, že žije v určitém prostoru a čase.[13]

Z výše uvedeného vyplývá, že klíčové prvky sémiotického pojetí kultury jsou alternativní ke konceptu segmentačnímu. Podle antropologa Leslie Whita (1900 – 1975) je kultura systémem symbolů, přičemž symbolem je jakýkoli znak obdařený obecným či abstraktním významem. Znakem je zrakový či sluchový podnět, často zvuk či vizuální obraz, který znamená něco určitého. Symboly nám umožňují třídít a klasifikovat svět, označují třídy věcí a jevů, a naše způsobilost symbolizovat je výsledkem našich schopností rozlišovat a zevšeobecňovat: vztah mezi věcí, kterou označujeme, a slovem, kterým ji označujeme, je značně libovolný.[14] Přeložíme-li toto pojetí z americké do evropské saussurovské sémiotické tradice, můžeme říci, že pokud se znak skládá z označujícího (*signifiant*) a označovaného (*signifié*), pak se pod pojmem *označované* nemyslí fyzická realita, ale její obraz, představa. Ta

může být *bytím* pouze v konkrétních znacích a znakových systémech.[\[15\]](#)

Exkurz 2:

Ferdinand de Saussure, 1857-1913, švýcarský filolog, od r. 1881 profesorem na pařížské Ecole des Hautes Etudes, nejprve pro germánskou, pak pro srovnávací filologii.

Od r. 1891 profesorem sanskrtu a srovnávací filologie v Ženevě, kde působil až do své smrti.

První dílo vydal v 21 letech, Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes, 1878.

Za pobytu v Paříži a v Ženevě publikoval především v odborných časopisech, významné byly studie o vztazích intonace a přízvuku, které demonstroval na řečtině a jazycích pobaltských Slovanů.

Na sklonku života přednášel v Ženevě o všeobecné lingvistice, své objevy sám nevydal, teprve jeho žáci Charles Bally a Albert Sechehaye je připravili k tisku: jde o dodnes velmi ceněný Cours de linguistique générale, 1922.

Rozlišoval mezi pojmy řeč (langage), jazyk (langue) a mluva (parole). Mluva je individuální užití jazykových prostředků v určité dané situaci. Jazyk je jev sociální a je souhrnem všeobecných platných výrazových prostředků.

V teorii bylo toto rozdělení přijato se souhlasem, ale v praxi jsou značné potíže s jeho vymezením a využitím.

Také jeho přesné rozlišení lingvistiky synchronické, která studuje stav jazyka v určité době, a lingvistiky diachronické, se v jazykovědě hodně rozšířilo.

Skupině badatelů, kteří vycházeli z jeho učení, se říká ženevská škola.[\[16\]](#)

Ze Saussurovy teorie je pro sématiku (tedy i pro kategorii *kultury a kulturních dějin*) dále důležité paradigma OZNAČUJÍCÍ A OZNAČOVANÉ.

Podle Saussura je znak definován jako spojení jednoho označujícího a jednoho označovaného

Plán označujících vytváří *plán výrazu* a plán označovaných vytváří *plán obsahu*.

Stejně jako znak lingvistický, i znak sémiotický se skládá z jednoho označujícího a jednoho označovaného.

Saussurovské pojetí bylo rozvíjeno v antropologii, vycházel z něj např. Claude Lévy-Strauss.

Uvedený sémiotický koncept kultury umožňuje, aby se předmětem „nových kulturních dějin“ stala kultura jako sémiotický (symbolický,

znakový) systém ve svém historickém rozměru. Takto vymezené kulturní dějiny nejsou ovšem metoda, ale spíš obecnější kategorie, koncept určený svým předmětem, mající ale také svoje obecně „politické“ souvislosti, neboť jsou spjaty s určitým názorem na povahu reality. Kulturními dějinami tak může být teorie poskytující předpoklady pro stanovení konkrétních metod a konkrétních témat, na něž budou tyto metody užity."[\[17\]](#)

[1] E. B. TYLOR: *Primitive Culture*, N. Y. 1958, I. vol., s. 1, dle Václav SOUKUP: *Dějiny antropologie*, Praha 2004, s. 284.

[2] Václav SOUKUP: *Dějiny antropologie*, Praha 2004, s. 284.

[3] Cit. dle Alena ŠIMŮNKOVÁ: *Ke vztahu historiografie*, s. 101.

[4] Max Weber, 1864 – 1920, něm. sociolog, politolog, ekonom, ovlivněný protestantismem. Zabýval se mj. konstrukcí ideálních typů společenského života a snažil se koncipovat sociologii jako vědu o „pochopení“ motivů sociální interakce.

[5] Clifford GEERTZ: *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha 2000, s. 15.

[6] Cit. dle Richard van DÜLMEN: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002, s. 38.

[7] MURPHY, s. 32.

[8] KUČERA: *Kultura jako kategorie dialektické hermeneutiky*, s. 27.

[9] Gilbert Ryle, 1900 – 1976, angl. filosof a logik, prof. filosofie na Oxfordu.

[10] G. Iggers „zhuštěný popis“ odmítá s vysvětlením, že „zpochybňuje objektivitu světa“, výsledkem takového čtení textu „by bylo zrušení rozdílu mezi skutečností a fikcí.“ G. G. IGGERS: *Dějepisectví*, s. 109.

[11] Richard van DÜLMEN: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002, s. 37 - 39.

[12] MURPHY, s. 35.

[13] Milan ŘEPA: *Umění, kultura, civilizace: několik zastavení namísto úvodu*. In: Tomáš BOROVSÝ, Jiří HANUŠ, Milan ŘEPA: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Brno 2006, s. 12.

[14] MURPHY, s. 31.

[15] Srov. též IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století*, především s. 113.

[16] Ottova encyklopedie nové doby: díl 10, strana 1031

[17] Tomáš RATAJ: *Mezi Zíbrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin*. Kuděj, s. 142 -158, zde s.156.

4. téma: Vznik kulturních dějin; kulturní a lingvistický obrat v historiografii druhé poloviny 20. století

Po celá staletí stály v popředí dějiny politické, opírající se o diplomatické prameny. Dějiny se tak zúžily na úzkou a na první pohled patrnou vrstvu událostí, „vytvářených“ stejně úzkou vrstvou panovníků, vojevůdců, politiků, významných církevních činitelů. Takový je politický dějepis, odpůrci označený jako *událostní dějiny*. Co však je podstatou kulturních dějin?[1] Shodný názor nenajdeme, třebaže jistý konsensus panuje v tom, co kulturní dějiny nejsou. Podle slov Petera Burkeho můžeme v tomto ohledu parafrázovat existencialistickou definici člověka: kulturní historie nemá vlastní podstatu.[2] Nesporným obratem ke kulturním dějinám byl Voltairův *Le siecle de Louis XIV* z roku 1756 či o pět let mladší *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, díla, která lze považovat za manifest nového typu historie, neboť poskytují více místa „pokroku lidského myšlení“ než válkám a politice.[3] Neboli, řečeno slovy Čeňka Zírba, jde o přístup, kdy „vrstevník historik je stržen a unášen mocným novým proudem, odvrací zrak od kronikářského líčení posloupnosti panovníků ve státek jednotlivých po rozumu starších historikův a snaží se veden jsa výsledky studia filosoficko-historického a názory vládnoucími rozhlédnouti se s výšiny po lidstvu veškerém, po všelidstvu, po jeho rozvoji z dob dávných až po dobu souvěkou.“[4] V Německu se s označením kulturní dějiny setkáme na konci 18. století: roku 1782 napsal Johann Christoph Adelung *Versuch einer Geschichte der Kultur des menschlichen Geschlechtes*, v níž poprvé užil spojení *historie kultury* a pokusil se kategorii kultury definovat;[5] v letech 1796 – 1799 vycházela *Allgemeine Geschichte der Cultur und Litteratur des neueren Europa* Johanna Gottfrieda Eichhorna. Pro kulturní dějiny bylo zvlášť příznivé prostředí nové göttingenské univerzity, založené roku 1735. Kolem roku 1800 se idea obecné historie kultury a společnosti upevnila v určitých intelektuálních kruzích od Edinburgu po Florencii a od Göttingenu po Paříž – v německém prostředí se studovaly *dějiny kultury*, ve francouzském *dějiny civilizace*. [6] Rozmach tohoto pojetí historie se zastavil v následujícím století nástupem „přísně empirické“ metody Leopolda Rankeho zahájivšího vědeckou kariéru roku 1825, kdy se stal profesorem na berlínské univerzitě. Narativní politická historie založená na studiu dokumentů a opatrná v interpretaci ovládla evropskou historiografii na více než sto let. Přestože kulturně historické přístupy nevymizely zcela, jak dokládají práce Julese Micheleta, Françoise Guizota a především *Kultur der Renaissance in Italien* Jakoba Burckhardta z roku 1860, je zjevné, že po celé 19. století byly kulturní

dějiny přenechány spíše amatérům. Odborná, pozitivistická historie se soustřeďovala na „tvrdá fakta“.^[7] Ale už v posledních desetiletích 19. století, v době vrcholícího pozitivistického dějepisectví, se tento pohled zvolna měnil.

Rozhodujícím mezníkem ve vývoji evropského dějepisectví se stalo založení revue *Annales*,^[8] jež poprvé vyšla ve Štrasburku v lednu 1929. Její zakladatelé, medievalista Marc Bloch a historik novověku Lucien Febvre, se v programovém úvodu distancovali od *tradiční historiografie*, ve Francii spojované s akademickým pozitivistickým dějepisectvím, zkoumajícím politické, právní, vojenské a diplomatické dějiny.

Zakladatelé časopisu takové dějiny odmítli a soustředili zájem na dějiny, v nichž je zajímavá především fakta zdánlivě ukrytá pod slupkou prvoplánové událostní historie. Revue vyhlásila nový program: nepojímat historii jako akademickou vědu, ale jako vědu globální, interdisciplinární, úzce spolupracující s příbuznými sociálními vědami, především se sociologií, geografii a ekonomii. Vědu, která nechce rekonstruovat jen politickou, právní, vojenskou a diplomatickou minulost lidstva, ale celý jejich život, tj. celou jejich materiální a duchovní kulturu.

Od důrazu na hospodářské dějiny, který se v souvislosti se zničující světovou hospodářskou krizí s novou naléhavostí ozval na počátku 30. let 20. století, se pozornost *školy Annales* logicky přenesla na sociální dějiny, zaměřené na široké vrstvy obyvatelstva. Nejen na ty, po kterých se dochovaly písemné dokumenty v archivech, ale i na tzv. „němou“ většinu, tedy nezbytnost chápat dějiny jako soubor projevů celé lidské existence, včetně projevů jdoucích mimo *velkou* politiku či mimo dějiny makroekonomických vztahů.^[9]

Revue *Annales* se ještě před válkou přesunula ze Štrasburku do Paříže. Marc Bloch byl zastřelen nacisty v roce 1944. Odkaz školy prošel po roce 1945 četnými metamorfózami. Pokračovatelé M. Blocha a L. Febvra rozvinuli jejich koncepci od studia dlouhodobých jevů ve společenské struktuře, globálních jevů, ekonomiky společnosti až k dějinám materiálního života jako takového či dějinám kolektivního vědomí (mentalit). Pokračovatelé zakotvili v dnešní pařížské Ecole des Hautes études en science sociales (E.H.E.S.S.), kde vedle revue *Annales*, E. S. C., která brzy oslaví 80 let existence, vychází řada dalších interdisciplinárně zaměřených publikací.

Vedle Francie se rozvinula diskuse o *jiném* pojetí dějin především v bývalé Německé spolkové republice, v zemi, kde byl vývoj francouzské historiografie bedlivě sledován; do němčiny byla průběžně překládána většina děl *nouvelle histoire*. Němečtí historici, sjednocení pod egidou „historické sociální vědy“^[10] odmítli studium „velkých struktur“ či „dlouhého trvání“, velkých změn (industrializace, urbanizace atd.), koncepce prosazované Fernandem Braudem, nejvýznamnějším

představitelem druhé generace školy Annales. Z prostředí *Bielefeldské školy* vyšla roku 1972 ediční řada *Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft* a o tři roky později vznikl časopis *Geschichte und Gesellschaft. Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft*. Tak se zrodila platforma pro novou diskusi, založená na kritické četbě děl Karla Marxe a Maxe Webera. Rozvíjející se program, významně ovlivněný marxismem, si vytvořil vlastní mantinely a redukoval dějiny na jakousi „prehistorii“ současnosti, tj. na dějiny 19. a 20. století. Hlavní důraz zůstal na studiu procesu modernizace socioekonomických struktur s vrcholovým bodem v německé katastrofě Třetí říše. [11]

V osmdesátých letech 20. století probíhala debata o hranicích sociálních dějin a možnostech dalšího bádání na stránkách sborníku *Sozialgeschichte in Deutschland*; diskutující se soustředili na jednající subjekt, zdůraznil studium dějin rodin, žen, dětí, domácností. Takto pojatá historie našla výraz v celé řadě úspěšných projektů i přínosných publikací, o něž se zasloužilo především badatelské centrum vedené Günterem Wiegelmannem a Hansem Jürgenem Teutenbergem při univerzitě v Münsteru. Tito badatelé se zaměřili hlavně na severozápadní oblast Německa, které věnovali sérii monografií *Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland* (na prahu devadesátých let dosáhla 64 svazků). Z podnětu uvedeného centra byla roku 1989 založena Mezinárodní komise pro výzkum dějin evropské výživy a stravy, jejímž předsedou se stal Teutenberg.

Při vymezování se německých sociálních dějin vůči francouzské *nouvelle histoire* a hledání vztahu mezi hospodářskými a sociálními dějinami, k němuž došlo kolem poloviny devadesátých let, vyvstaly nové oblasti možného bádání s vlastními vědeckými tradicemi, vycházejícími z klasické etnografie a do jisté míry kompatibilní s moderní (francouzskou) etnologií [12] a americkou antropologií. Zahrnutím rituálního jednání do empiricko-historických výzkumů „civilizovaných“ společností byl ovšem postupně zproblematizován samotný etnocentrismus dějin. Zato se otevřely nové pohledy na dějiny „vlastních“ a „cizích“ kultur, došlo k objevení „malých“ dějinných kategorií, světa „malých lidí“ čímž byla omezena platnost globální strukturální analýzy. Přesvědčení o významném podílu „obyčejného“ člověka na utváření jeho osobního života, studium tradičních světů zkušeností, které přestaly být považovány pouze za temnou předeihu osvícené moderny vedlo k mylnému zpochybnění přesvědčení o úloze společenských elit jako o hybné síle dějin.

Z novějších událostí připomeňme diskusi na stránkách *Journal of Social History*, která se roku 2003 dotkla významu kulturního a lingvistického (stavějící na filologické kritice pramenů) [13] obratu v historiografii a které se kromě anglických účastnili i badatelé francouzští a němečtí. [14]

Úvahy o kulturních dějinách Petera Burkeho z roku 1997 či 2004, [15] představující skutečný „kulturní obrat“ ve výkladu dějin, pro který autor, opíraje se o názor francouzského historika Rogera Chartiera, užívá označení *nové kulturní dějiny*. [16] *Nové kulturní dějiny*, vycházející z konceptu prolínání „vysoké“ a „nízké“ kultury Michaila Bachtina a konceptu civilizace Norberta Eliase, [17] umožňují nové kladení otázek a odpoutání kulturních dějin od jakkoli pojímané „sociálněekonomické základny“.

Lingvistický obrat vychází z popření souvislosti mezi historickým dílem vlastní historickou skutečností. Roland Barthes a Hayden White měli zato, že je dějepisectví jednou z forem krásné literatury. Filologická kritika pramenů je významná pro odkrývání skutečnosti, ale vytváření souvislého historického textu je podle Whitea podmíněno estetickými, nikoli vědeckými zřeteli. Formu a obsah historického díla nelze od sebe oddělit.

Lingvistický obrat se odvolává na Saussurovu teorii jazyka: myšlení člověka je determinováno jazykem. Člověk se tak pohybuje v rámci struktur, v tomto případě lingvistických, sám je nemůže ovlivnit, naopak, tyto struktury určují jeho myšlení a jednání.

Odtud vzešla metoda rekonstrukce Jacquese Derridy: text nemá žádný vztah k vnější skutečnosti, ale je uzavřen sám do sebe.

Text není závislý pouze na vnějším světě, nýbrž i na svém autorovi.

Ještě dále šel Michel Foucault, když eliminoval autora jako určujícího činitele tvorby textu. Historie podle něj ztrácí jakýkoli význam, je pouhým výtvozem západní kultury, minulost je diskursivní formalizací. Diskurs je podle Foucaulta (zjednodušeně řečeno) jazykem zobrazovaný způsob porozumění skutečnosti v určité epoše a oboru. *„Diskurz je tedy to, co tvoří pozadí každé promluvy, která jej nutně „opakuje“, pohybuje se v prostoru jím vymezeném; je to zároveň to, co nám umožňuje mluvit, respektive co naše mluvení legitimizuje, a zároveň to, co nám tímž pohybem něco říct znemožňuje.“* Jürgen Habermas chápe termín diskurz trochu jinak, jde pro něj o *formu komunikace oproštěnou od kontextů zkušenosti a jednání, diskuzi, v níž nejsou omezení její účastníci tématy ani příspěvky, není v ní nátlak, jsou vyloučeny všechny motivy krom kooperativního hledání pravdy. Na základě těchto pravidel pak může být přijata rozumnou vůlí nějaká norma.* [18]

Doplňující literatura: Josef Blüml: *Kulturní historie v pojetí Čeňka Zírta*. In: Dagmar Blümllová (ed.): *10 let kulturní historie v Českých Budějovicích*. České Budějovice 2001, s. 29 – 50.

-
- [1] Srov. Čeněk ZÍBRT: *Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká*. Praha 1892, s. hl. s. 18 – 57 je důkladným přehledem veškeré evropské historické produkce, která se tak či onak ke kulturním dějinám vyjádřila.
- [2] Peter BURKE: *Variety kulturních dějin*. Brno 2006, s. 9.
- [3] Peter BURKE: *Variety kulturních dějin*. Brno 2006, s. 25.
- [4] ZÍBRT: *Kulturní historie*, s. 16.
- [5] ZÍBRT: *Kulturní historie*, s. 27.
- [6] ZÍBRT: *Kulturní historie*, s. 29.
- [7] Peter BURKE: *Variety kulturních dějin*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 9 – 29.
- [8] Kromě četných francouzských, anglických, příp. německých prací týkajících se „školy“ *Annales a nouvelle histoire srov. původní práci českou Veronika STŘEDOVÁ: Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*. Skriptorium, Praha 2007 (v tisku).
- [9] Jacques LE GOFF: *L'histoire nouvelle*. In: Jacques LE GOFF (ed.): *La nouvelle histoire*. Paris 1978, s. 37 an.
- [10] Podrobněji srov. Jiří PEŠEK: (Západo)německé dějepisectví poválečné doby mezi tradicí státně politické historiografie a „modernitou“ sociálních dějin. ČČH 104 (2006), č. 3, s. 558 – 592. Zde i další bibliografie.
- [11] Richard van DÜLMEN: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002, s. 16 - 17.
- [12] Francouzské prostředí humanitních věd, s odvoláním na význam Lévi-Straussových výzkumů pro sociální vědy, používá označení „etnologie“ tam, kde myšlení ovlivněné americkou tradicí užívá „antropologie“. Teoretici vysvětlují, že zde působí tradice užívání označení „antropologie“, které bylo ve Francii po dlouhá léta vyhrazeno pouze fyzické antropologii, náležející do badatelského pole přírodních věd. © 1997 Encyclopadia Universalis France S.A. Tous droits de propriété intellectuelle et industrielle réservés, elektronická verze.
- [13] Srov. IGGERS: *Dějepisectví*, s. 111 an.
- [14] Jiří ŠTAIF: *Sociální a kulturní dějiny. Několik poznámek k postmoderní diskusi*. In: Tomáš BOROVSÝ, Jiří HANUŠ, Milan ŘEPA: *Kultura jako téma a problém dějepisectví*. Brno 2006, s. 36.
- [15] Peter BURKE: *Varieties of Cultural History*, Cambridge 1997; *What is Cultural History?* Cambridge 2004.

[16] ŠTAIF: *Sociální a kulturní dějiny*, s. 44 – 45.

[17] ŠTAIF: *Sociální a kulturní dějiny*, s. 44 – 45.

[18] Srov. <http://cs.wikipedia.org/wiki/Diskurs>

5. téma: inspirace kulturních dějin, historická antropologie, historická demografie

Historická antropologie

Sbližováním metod anglosaské sociální (kulturní) antropologie s historií, vzájemnou výměnou mezi sociální a kulturní antropologií a historiografií,^[1] se koncipovala historická antropologie. Kořeny lze hledat především v anglosaské oblasti, nicméně v Německu se vyvinula z interních vědeckých diskusí souvisejících obecně se sociálními dějinami a zvláště s nově se utvářející historickou sociální vědou. Předmětem zkoumání je bytí člověka v rozměru jeho každodenního života, včetně témat spojených s lidovou kulturou, jako je čarodějnictví, svátky a slavnosti.^[2] Na rozdíl od sociálních historiků historičtí antropologové nezkoumají sociální dějiny 19. a 20. století, ale spíše raný novověk, předindustriální společnost. Jsou výrazně orientováni internacionálně a mezioborově, otevření přístupům užívaným v etnologii a dějinách každodennosti. Historická antropologie nepochybně ze sociálního dějepisectví vznikla, ale od jeho konceptu (tj. od zkoumání dějin společnosti) se distancovala.^[3] Do středu historické analýzy staví konkrétního člověka s jeho jednáním, myšlením a pocity. Zaměřuje se na mnohostrannou kulturně-sociální podmíněnost jednotlivce v proměnách času, na zvláštnost a svébytnost lidského jednání, což vylučuje jednotný a uzavřený obraz člověka. Současně se odklání od strukturálně historické perspektivy sociálních dějin, která pracuje pouze s objektivními strukturami a procesy. Snaží se o určení prostoru a možností lidského jednání, zachování respektu k mnohoznačnosti a rozporuplnosti dějů a procesů, které jsou určovány nejrůznějšími okolnostmi a které mohou být ve své komplexnosti odhaleny pouze v kontextu celé společnosti. Historická antropologie nezohledňuje výlučně rozumové jednání, ale i pocity, nálady atd.; soustřeďuje se na politické i ekonomické počínání, na soukromí, vylučuje oddělování projevů politického života od projevů kulturního života. Stručně řečeno, pohlíží na člověka jako na proměnlivou bytost, která se vztahuje k určitými situacím a skutečnostem, jež nebývají zpravidla dány předem, odlišně. Z takto vymezeného okruhu problémů pramení intenzivní zájem o osobní dokumenty a výpovědi, které umožňují rekonstruovat proces subjektivního osvojování objektivních skutečností.

Zjednodušeně řečeno, znamenají antropologické postupy způsoby, jak se dívat *jinak* na historické události a jak lze *jinak* využít prameny. Historik se ptá na věci, které na první pohled vypadají jako banality: způsoby chování a jednání, analýza postojů, přesvědčení a víry, nejběžnější sociální praxe.

Historiografie francouzské *nové historie* (oprávněně) považuje historicko-antropologická východiska za vyústění díla „otců zakladatelů“ školy *Annales* (vedle *Králů divotvůrců* Marca Blocha především práce F. Braudela), přičemž její současná podoba využívá všech nových přístupů, které byly v průběhu desítek let objeveny a věnuje se novým tématům. V množství studií, uveřejněných především v *Annales*, jsou zřetelné čtyři hlavní tendence: práce zaměřené na *fyzickou a biologickou antropologii* (historie stravovacích zvyklostí, bydlení, postojů k tělu), *ekonomickou antropologii* (šíření zemědělských technologií, konzumace v archaických společnostech), *sociální antropologii* (rodinné struktury, otázky příbuzenství), a konečně ty, které se zabývají *kulturní antropologií* (víra, lidová zbožnost, folklór, způsob reprezentací, politické postoje).[\[4\]](#)

Vedle Francie ovládla historická antropologie velkou část německy mluvícího prostoru, v němž došlo k založení několika badatelských skupin. Ve Freiburgu stál v jejím čele Joachim Martin; jeho Institut pro historickou antropologii vydává od roku 1975 tematicky orientované sborníky. Další skupiny vznikly ve Vídni a v Kielu. Roku 1993 byl z iniciativy Richarda van Dülmena, Alfa Lüdtkeho a dalších založen časopis *Historische Anthropologie. Kultur-Gessellschaft- Alltag*.[\[5\]](#) Další centrum se vytvořilo při univerzitě v Saarbrückenu, především kolem Richarda van Dülmena. Zde byla (a snad i je) zkoumána historickoantropologická problematika raného novověku, raněnovověké rodiny, manželství a také marginálních vrstev společnosti. Dále jmenujme Institut Maxe Placka pro dějiny v Göttingen pracujícího ještě před nedávnem pod vedením historického antropologa Jürgena Schlumbohna. Alf Lüdtko, další ze zdejších badatelů, vypracoval koncept dějin každodennosti a zůstal jejich rozhodným obráncem.[\[6\]](#)

Antropologicky orientovaná historiografie netematizuje jen objektivní životní kontext (hmotné statky, strukturu rodiny, svět práce, výchovné a vzdělávací instituce), ale zaměřuje se také na sociální praxi, snaží se propojit způsoby vnímání, svět emocí a subjektivních pocitů lidí, kteří nejednají výhradně racionálně.[\[7\]](#) Odmítá protikladnost pojmů *tradice* a *moderna*: tradici nepovažuje za „méněcennou“ a osvícená moderna jí není měrou všech věcí.[\[8\]](#) Její silnou stránkou je analýza a rekonstrukce světů lidské zkušenosti a životních souvislostí, tematizace samotných proměn lidského habitu, míry jeho závislosti na „objektivních“ skutečnostech, strukturách a tradicích, neboť svět

závazných norem vytyčených určitou společností je málokdy identický se strukturou chování jejích členů. [9]

Historickoantropologický proud v současném historickém bádání tak zahrnuje stále větší okruh problémů a metod specializovaných disciplin zabývajících se otázkami historicko-demografickými, dějinami rodiny, mentalitami, každodenností.

Historická demografie – vykročení k dějinám mentalit

Jedním z prvních kroků hospodářských dějin, podnícených první generací kolem *Analles*, bylo regionální bádání. Autoři regionálních monografií zasvětili brzy důležitou část svých výzkumů populačním hnutím, začali zblízka studovat vztahy mezi populacemi a výživou, mezi hladomory a epidemiemi, mezi natalitou a mortalitou. [10]

O svém vztahu k životu, věku, nemoci, smrti lidé minulosti nechtěli mluvit, nicméně jejich na první pohled nepřístupné modely chování jsou viditelné v numerických sériích zkoumání dlouhých časových úseků, *dlouhého trvání* (pojem zavedl Fernand Braudel). Metodické východisko k jejich interpretaci dala historikům historická demografie, která zaznamenala v západní Evropě bouřlivý nástup v šedesátých letech 20. století. Badatelé ponořeni do matrik všech typů, urbářů, *manschaftsbuchů*, do sčítacích archů, testamentů, konskripcí branců a dalších podobných *sériových* pramenů objevili jejich široké možnosti; díky nim se odklonili od historie coby vědy analytické k historii coby vědě interpretativní. Současně byli prvními, kteří využili možností tehdy novorozených počítačů. Záplava kvantifikujících údajů odhalila změny průměrného a sňatečního věku, velikosti rodin, natality, úmrtnosti i migrací, umožnila oddělit fázi starého a nového demografického režimu. Fascinace historickou demografií měla ovšem jedno úskalí, dané zmíněným *boomem* prvních počítačů. Pojetí dějin mentalit Pierra Chaunuho a Michela Vovella bylo založeno na přesvědčení, že rekonstrukce kolektivních postojů je možná pouze na základě hromadné analýzy údajů získaných ze *sériových pramenů*. Tak tomu rozhodně není – „číslům“ musí přispěchat na pomoc jiným typ pramene, k němu byl badatel přiveden nutností interpretace. Někteří z historických demografů neodolali a vrátili se ke klasickým *narativním pramenům*, četli je ale jinak, obohaceni zkušenostmi z práce se *sériovými prameny*. V ostatních případech se možností nabízených historickou demografií chopila historická antropologie. Za zdárně pokračujícím výzkumem stále vyvstávaly další a další důležité otázky nutící k psychologickým a antropologickým explikacím, jež byly předtím rezervovány lékařům, psychologům, moralistům, právníkům... Nastala invaze do oblastí dosud neznámých či velmi málo prozkoumaných. Objevily se studie o dějinách dětství, mateřství, smrti, sexualitě, kriminalitě a delikvenci, sociabilitě,

věkových skupinách, lidových slavnostech, lidové zbožnosti. Do zorného pole historika vstoupila kategorie *mentalit*.

Studijní materiál:

Karel ŠIMA: *Antropologická konstanta – slepé místo historickoantropologického bádání?* In: Lucie Storchová (ed.): *Condition humana – konstanta či historická proměnná? Koncepty historické antropologie a teoretická reflexe v současné historiografii*. Praha 2007, s. 39 – 57. (s. [39](#), [40-41](#), [42-43](#), [44-45](#), [46-47](#), [48-49](#), [50-51](#), [52-53](#), [54](#))

Martin NODL: *Mikrohistorie a historická antropologie*. dějiny-Teorie-kritika 2, 2004, s. 237 – 252. (s. [237](#), [238-239](#), [240-241](#), [242-243](#), [244-245](#), [246-247](#), [248-249](#), [250-251](#), [252](#))

[1] Podrobně Alena ŠIMŮNKOVÁ: *Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*. Český lid 82, 1995, č. 2, s. 99-111.

[2] ŠIMŮNKOVÁ: *Ke vztahu historiografie a antropologie*, s. 107.

[3] Van DÜLMEN: *Historická antropologie*, s. 15 – 16.

[4] © 1997 Encyclopadia Universalis France S.A. Tous droits de propriété intellectuelle et industrielle réservés, elektronická verze. Srov. též André BURGUIERE: *Historická antropologie*, In: LE GOFF: *La nouvelle histoire*, s. 137 – 165.

[5] Richard van DÜLMEN: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002, s. 34.

[6] Alf LÜDTKE (ed.): *Histoire du quotidien*. Paris 1994. Z něm. *Alltaggeschichte*, Frankfurt am Main, 1989, přeložil Olivier Mannoni. Srov. též IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století*, s. 100.

[7] DÜLMEN: *Historická antropologie*, s. 39.

[8] DÜLMEN: *Historická antropologie*, s. 42 – 44.

[9] Richard van DÜLMEN: *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*. Praha 2002, s. 85 – 86.

[10] ARIES: *Histoire des mentalités*, In: Jacques Le Goff, *La Nouvelle histoire*, s. 172 an.

6. téma: Dějiny každodennosti – co s nimi v Čechách?

Historickou antropologii obohatily německé dějiny každodennosti, *Alltagsgeschichte*: v ostrých a produktivních střetnutích představitelů sociálních dějin vykryštoval nový program, který se ukázal být v rozporu s teorií historické sociální vědy, jež uvázla na výzkumu měřitelných socioekonomických podmínek, na rekonstrukci hospodářských, sociálních a demografických procesů a především ve víře v pozitivní působení modernizačního procesu.^[1] Tak se koncipoval se – či spíše obnovil – projekt dějin každodennosti.

Připomeňme, že ani ten nebyl převratnou novinkou (post)modernistických diskusí. V letech 1887 – 1902 vyšlo v pařížském nakladatelství Le Plon sedmadvacetisvazkové dílo Alfreda Franklina nazvané *La Vie privée d autrefois: moeurs, modes, usages des Parisiens du Xlle au XVIIIe siecle*^[2], podrobná sonda do všedního dne Pařížanů od středověku do osvícenství. Historik přistupoval k předmětu svého zkoumání tak trochu jako etnolog k exotickým národům, třebaže jeho přístup byl vlastně pozitivistický: zachytit přesně skutečnost. Materiál se však bezděky stal pramenem dějin každodennosti.

Ukázalo se však, že předmět zkoumání je poněkud složitější. Od středověku až do revolučních změn, které připravily *občanské a průmyslové* 19. století, představovaly způsoby, jakými se lidé šatili a oblékali, stravovali a pili, zkrátka „žili“, neuvěřitelnou množinu možností. Systém bychom v nich jen těžko hledali: lišily se v závislosti na krajích a zemích, na společenských vrstvách, na produktech, které nabízela příroda, na ročním období, klimatu, řemeslech, na lidském věku i pohlaví. Tato nepřehledná změť se zdá být na první pohled neuchopitelná: jaký rozdíl ve srovnání s uniformní současností, v níž vládne racionalita umožňující zkrotit vše iracionální.^[3] Historik zkoumající tuto změť minulého, musel zůstat tak trochu etnografem: mapoval a popisoval. Podařilo se: k dnešnímu dni existuje více než 200 titulů, které vyšly v edici *Histoire de la vie quotidienne*, vydávané pařížským nakladatelství Hachette. Od konce třicátých let minulého století se ovšem způsob chápání této každodennosti ve francouzské historiografii změnil, zásluha bývá zpravidla přičítána F. Braudelovi a jeho *Civilisation et capitalisme*, prvního svazku *Structures de la vie quotidienne*.^[4] Braudel svůj koncept každodennosti charakterizoval těmito slovy: „Každodenní život se skládá z maličkostí, kterých si v prostoru a čase jen sotva povšimneme. Tyto maličkosti o společnosti vše prozrazují. Způsob, jakým v jednotlivých společenských vrstvách lidé jedí, oblékají se či bydlí není vůbec lhostejný.“^[5]

Vedle „endogenních“ změn působil na francouzské historiky také příklad

sousedů: nejen vliv husserlovského *Lebensweltu* a především konceptu každodennosti Alfreda Schulze,[\[6\]](#) ale i vliv německých historiků: od roku 1983 vydávají v Münsteru Hans J. Teutenberg a P. Borscheid[\[7\]](#) vlastní ediční řadu *Studien zur Geschichte des Alltags* – přicházejí s novými koncepty a vycházejí z nových (či nově čtených) pramenů. Lutz Niethammer (před odchodem na odpočinek působil v Jeně) vydal roku 1980 průkopnickou práci týkající metody práce s ústním pramenem, *Oral History*, vlastně první pokus propojit dějiny všedního dne s dějinami zkušenosti,[\[8\]](#) což bylo později úspěšně využito při studiu holocaustu a stalinské perzekuce. Předmět historického bádání se přesunul od mocenských center k širokým masám,[\[9\]](#) což ovšem neplatí absolutně, nejen proto, že do konceptu dějin každodennosti patří i mikrohistorie (jejímiž charakteristickými znaky je sledování jedné individuální pohybujiící se v rámci určité lokality);[\[10\]](#) dějiny každodennosti měly i královské dvory[\[11\]](#) i normanské pláže.[\[12\]](#) Lidé, o které se historikové každodennosti zajímají, nejsou ovšem zlomkem anonymního davu, ale reálnými individui, majícími vlastní identitu. Každodennost není jen soukromí – není opozicí k veřejnému životu. Žije v ní každý, bez ohledu na místo ve společnosti, které zaujímá. „Každodennost je především rozvržení individuálního života lidí do každého dne: opakovatelnost jejich životních úkonů je fixována v opakovatelnosti každého dne, v rozvržení času na každý den,“ napsal už před polovinou šedesátých let minulého století Karel Kosík.[\[13\]](#) A má-li historik studovat jejich život, neobejde se bez nové epistemologie zaměřené na individuální prožitky.[\[14\]](#) Každodennost je tvořena rutinními aktivitami, jako je jídlo, pití, oblékání, spánek, hygiena, obstarávání věcí, cestování, setkávání s přáteli, péče o děti... [\[15\]](#)

V Německu se dějiny každodennosti prosadily navzdory četným odpůrcům, „přes nepopiratelnou vágnost pojmu ‘každodennost’“ jako nový výzkumný směr..[\[16\]](#) Bádání o každodennosti dostalo nad rámec výzkumu materiální kultury, výživy, spotřebního chování, odívání, bydlení, pracovních poměrů aj. Místo struktur a „velkých“ dějin se prosazuje **jiný** pohled na dějiny, který pracuje s odlišnými metodami a soustřeďuje se na zkušenost a sociální praxi jednotlivce. Historikové každodennosti popisují a analyzují dějiny „zdola“ a „zevnitř“. Je to kultura pojímaná ve svém určitém sociálněgeografickém časovém rámci jako vzorek lidského jednání a chování i jako odpověď dané společnosti na podmínky jejího životního prostředí, která představuje její vlastní životní styl. Mnohost otázek, které si dějiny každodennosti kladou, vede k pochopení jakéhosi „přízemí“ naší civilizace: proč a jak mohou lidé žít, tak jak žijí, jaké podoby má jejich reflexe této žité reality? Proto dějiny každodennosti zkoumají vedle světa věcí a způsobu jejich využití také dějiny postojů zaujímaných k předmětům, jevům, k technologiím i

„technikám těla“.

Co s dějinami každodennosti v Čechách?

Pro české prostředí představují dějiny každodennosti stále určitou výzvu. Až dosud se – podobně jako v historiografii evropské - objevily v podstatě dva přístupy. První z nich, úzce spojený s etnologií, [17] zřetelný především v syntetických Dějinách hmotné kultury redigovaných Josefem Petráněm, pojímá dějiny každodennosti jako dějiny jednotlivých úkonů, rituálů, činností, stereotypů (akcent na stereotypnost je zde, zcela oprávněně, konstitutivním prvkem) spojených s předměty-atributy života společnosti a jednotlivce. [18] Druhý přístup, odkazující k badatelskému přínosu R. van Dülmena, chápe dějiny každodennosti jako dějiny kultury v nejširším slova smyslu - tedy včetně problematiky spojené s kolektivní psychologií našich více či méně vzdálených předků. [19]

Výzkum týkající se dějin každodennosti poněkud komplikuje přetrvávající terminologická zmatenost: co vlastně studujeme, zajímají-li nás osudy lidí pocházejících ze všech společenských vrstev, způsob jejich života, možnosti jejich komunikace, jejich myšlení, trápení, jejich lásky i obavy? Odpovíme-li kladně, stále váháme, zda užít označení „dějiny kultury“ či „dějiny každodennosti“... Chápejme dějiny kultury jako zastřešující disciplínu vymezenou mantinely sémantického (symbolického) chápání kultury. Dějiny každodennosti zůstávají pak jejich komponentem.

Oprávněně. Vždyť navzdory diskusím, odsudkům i tápání poutají dějiny každodennosti pozornost. Problematický není jen jejich název, kdy se kromě označení dějiny každodennosti, dějiny všedního dne či mikrohistorie [20] setkáme s různými (občas bizarními) názvy jako *malé dějiny*, *nedějiny*, *anonymní dějiny*, *neartikulované dějiny*; navíc při pokusu o vymezení badatelského pole narazíme na podobný problém, jaký představuje „mnohost kultur“. Lidská společnost se od starověku vyznačuje zřetelnou sociální strukturou - třebaže najdeme v každodenním životě aristokracie a venkovské chudiny některé shodné rysy, mnohem více je těch, které jsou diametrálně odlišné. Zdá se tedy, že existuje každodennosti šlechty, každodennost měšťanstva (buržoazie), každodennost dolních vrstev, stejně tak můžeme mluvit o každodennosti kléru, kupců či zločinců. Ano i ne: podobně jako kultura, i každodennost představitelů sociálních vrstev má prostupné hranice.

Vtírá se však neodbytná otázka: neznamená orientace na „všední den“ minulosti *eo ipso* jistou banalizací dějin, soustředění na opakovatelnou a hromadnou zkušenost, na šedivý průměr? [21] Nehrozí nebezpečí, že pod pojem „dějiny každodennosti“ zahrneme vše, co nelze zahrnout do oblasti dějin událostních, politických? Odpůrci poukazují i na tendenci atomizovat historickou vědu do monografií, detailně popisujících mikrokosmos životního prostředí lidí, jejich profesí a rolí. Takové drobení je prý pak nezcelitelné a ve svém důsledku vede k degradaci historie na

popisnou etnografií minula, podporuje libovůli výpovědi, relativizuje hodnoty. [22] Dějiny každodennosti (a spolu s nimi i historická antropologie) se brání: klíčovou jednotící oblastí historického výzkumu už není a nemůže být politické a státnické jednání, ani velký výzkum hospodářství a kultury v historickém procesu: právě toto se stále více relativizuje. Klíčovým bodem historické rekonstrukce už není ani moderna, k níž by směřoval veškerý vývoj, vrcholný bod už nepředstavuje demokracie nebo kapitalismus. Nelze už popisovat historické děje z nějaké ideologické pozice, je nutno jim porozumět na základě sociálního kontextu, neptat se po významu událostí a procesů pro společnost, ale pro konkrétního člověka. Ptát se, zda jednal svobodně, volil mezi více možnostmi, co při své volbě požíval. Každé lidské jednání je rozporuplné, je třeba se soustředit právě na tyto rozpory a nesrovnalosti. Víme, že se nám nikdy nepodaří zachytit „autentický“ život: vyvolaná představa o světě zůstane vždy konstrukcí, která odpovídá realitě více méně přibližně. Výroky a postoje lidí je třeba opatrně interpretovat v sociálním kontextu - tato metoda kontextualizace světů lidské zkušenosti a osobní zkušenosti zároveň umožňuje prozkoumat rozsah individuálního a jedinečného a prověřit hranice platnosti norem. Nelze posuzovat minulé z hlediska dnešních hodnotových představ, je třeba interpretativního porozumění, vždyť každá doba a každá kultura má své vlastní představy o životě a vlastní zákony, které historik musí akceptovat. [23]

Jistě, nebezpečí banalizace nelze vyloučit. Detailní bádání o některých oblastech všedního života, jako je například stravování, oděvní móda či sexualita ho nesou s sebou, pokud je historik nebude pojímat v co nejširším kontextu, tedy jako odraz i výraz doby. Postavme však proti tomuto nebezpečí fakt alarmujícího poklesu historického vědomí, krize hodnot, která je patrná v celém postindustriálním světě. Pokud budeme lidem (a hlavně dětem a středoškolákům, kterým je – bohužel - historie často lhostejná), vtoukat neustále do hlavy peripetie politických sporů mezi staročechy a mladočechy, proměny koalicí a pohyb front první a druhé světové války, pokud budeme nadále rekonstruovat minulost z letopočtů a zdánlivě jednoznačných, *tvrdých* faktů, pokud budeme odsun (či vyhnání) sudetských Němců analyzovat ve shodě s naší momentální politickou situací, k degradaci hodnot jistě významně přispějeme. Jestliže se však zaměříme na každodenní život lidí ve středověkém městě, raněnovověkém vojenském táboře, v domě 19. věku, pak snáze přimějeme čtenáře či posluchače ke snaze pochopit všeobecnou podstatu lidství, všeobecné a vždy přítomné problémy vzájemné komunikace, naléhavou potřebu porozumění, potřebu náboženské, rasové i politické tolerance... [24]

Nepopisujme, hledejme skrytý význam slov, gest, předmětů. A přidejme

vlastní *DPH*: snad nám takto zaměřený pohled na dějiny odpoví na další otázku: na otázku, kdy a kde začíná zrod konzumní společnosti. Její vznik jistě souvisí se vznikem moderního trhu a moderní spotřeby, tedy s 19. stoletím. Sem spadá první vykročení, jímž se postmoderní společnost dostala na osudovou křižovatku. Spisovatel Ivan Klíma o této společnosti říká: „Naše civilizace je neskromná, marnotratná a svým způsobem tudíž nemravná. Jsem přesvědčen, že celé lidstvo se blíží okamžiku, kdy se bude rozhodovat o bytí a nebytí nejen naší civilizace, ale života vůbec.“ A je na historii, aby našla bod tohoto nebezpečného zvratu. Moderní dějiny každodennosti by to mohly dokázat.

Michel de Certeau: *The Practice of everyday Life*. „*Making do*“: uses and tactics. In: Gabriele M. SPIEGEL: *Practicing History. New Directions in historical Writing after the linguistic Turn*. London 2004. (s. [216-217](#), [218-219](#), [220-221](#), [222-223](#), [224-225](#), [226-227](#))

[1] IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století*, s.95.

[2] Alfred FRANKLIN: *La Vie privée autrefois: moeurs, modes, usages des Parisiens du Xlle au XVIIIe siecle*. Paris 1887 – 1902; dále např. Jérôme Carcopino: *Vie quotidienne a l’apogée de l’Empire romaine*. Hachette, 1939.

[3] © 1997 Encyclopédia Universalis France S.A. Tous droit de propriété intellectuelle et industrielle réservés.

[4] Fernand BRAUDEL: *Civilisation, économie et kapitalismus. XVe – XVIII siecle. 1. Les Structures du quotidien*. Paris 1967 (první vydání).

[5] „Everyday life consists on the little things one hardly notices in time and space... Through the details, a society stands revealed. The way people eat, dress, or lodge at the different levels of that society are never a matter of indifference.“ Fernand BRAUDEL: *The Structures of Everyday Life*. New York, Karper and Row, 1979, s. 29.

[6] Český viz Marek NOHEJL: *Lebenswelt a každodennost v sociologii Alfreda Schütze. Pojednání o východiscích fenomenologické sociologie*. Praha 2001. Předtím v českém prostředí v podstatě jen Karel KOSÍK: *Dialektika konkrétního*, Praha 1963. Ve Francii např. Henri LEFEBVRE: *Critique de la vie quotidienne*, I. – III, Paris 1981.

[7] Srov. např. Peter BORSCHHEID: *Geschichte des Alter*, 1, 16.- 18. Jahrhundert, Monster 1987.

- [8] Lutz NIETHAMMER: *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis. Die Praxi des „Oral History“*. Frankfurt am Main, 1980.
- [9] IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století*, s. 96.
- [10] Více srov. Josef GRULICH: *Zkoumání „malíčností“: (okolnosti vzniku a význam mikrohistorie*. ČČH 99, 2001, č. 3, s. 519 – 547.
- [11] Srov. např. Georges MONGRÉDIEN: *La vie quotidienne sous Louis XVI*. Paris 1948.
- [12] Srov. např. Gabriel DÉSSERT: *La vie quotidienne sur les plages normandes du Second Empire aux années folles*. Paris 1983.
- [13] Karel KOSÍK: *Dialektika konkrétného*. Praha 1966, s. 53, cit. dle Pavla VOŠAHLÍKOVÁ: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. Praha 1996, s. 8.
- [14] IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století*, s. 96 – 97.
- [15] *Velký sociologický slovník I.*, Praha 1996, s. 483.
- [16] DÜLMEN: *Historická antropologie*, s. 26.
- [17] Blízko etnografie a kulturní historie srov. ZÍBRT: *Kulturní historie*, s. 19an.
- [18] Např. Pavla VOŠAHLÍKOVÁ: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996; Václav BŮŽEK, Josef HRDLIČKA, Pavel KRÁL, Roman VYBÍRAL: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002; Eduard MAUR: *Paměť hor: Šumava, Říp, Blaník, Hostýn, Radhošť*, Praha 2006; František ŠMAHEL: *Cesta Karla IV. do Francie*, Praha 2006.
- [19] Např. Pavel HIML:
- [20] Historická antropologie je charakterizována zálibou v malých prostorech, sociálních skupinách a malých, transparentních jednotkách, méně se zajímá o makrohistorické výzkumy. Historická sociální věda sice také propaguje případové studie, ale nejde v nich o postižení specifičnosti daného případu, ale o získání stavebních prvků, korektur a zpřesnění pro celkový dějinný kontext. Dnes už klasické „mikropráce“ Carla Ginzburg, Emmanuela Le Roy-Ladurie, Nathalie Zemon-Davisová, Roberta Darntona, Rainere Becka, Hanse Medicka, Normana Schindlera neusilovaly „o zachycení *detailů vcelku*, nýbrž *detailů celku*“. Pouze na jednotlivých případech, snadno uchopitelných oblastech a transparentních událostech, se mohou dešifrovat subjektivní duševní stavy, o jejichž detailní poznání se historická antropologie snaží. Srov. v. DÜLMEN: *Historická antropologie*, s. 44 – 45.
- [21] Alf LÜDTKE: *Introduction. Qu'est-ce que c'est que l'histoire du quotidien, et dui la pratique?* In: LÜDTKE (ed.): *Histoire du quotidien*, s. 14.

[22] Proti takovému pojetí kulturních dějin se ohradil už Zíbrt, srov. ZÍBRT: *Kulturní historie*, s. 43 an.

[23] DÜLMEN: *Historická antropologie*, s. 83 – 84.

[24] Srov. nesporně úspěšný šestisvazkový projekt nakladatelství Greenwood Press, Joyce E. SALISBURY, Andrew KERSTEN (ed.): *The Greenwood Encyclopedia of Daily Life. A Tour through History from Ancient Times to the Present*, 1. – 6, Greenwood Press, London 2004. Publikace dokázala oslovit laickou veřejnost, aniž by rezignovala vědeckost.

7. téma: Dějiny mentalit

Historie mentalit^[1] může být charakterizována jako historická antropologie idejí a má tři význačné rysy:

1. klade důraz na kolektivní postoje, zájem o myšlení obyčejných lidí stejně jako o myšlení formálně vzdělaných elit;
2. zdůrazňuje nevyslovené a neměnné předpoklady vnímání, fungování „každodenního myšlení“;
3. vyznačuje se zájmem o strukturu přesvědčení stejně jako o jejich obsah, zájmem o kategorie, včetně metafor a symbolů, v nichž lidé myslí, stejně jako o to, co myslí.

Mentalita jako celkový způsob myšlení určité sociální skupiny je závislá na výchově, tradici, náboženských, politických, sociálních podmínkách, mohou ji pozměnit význačné události společenského i přírodního charakteru. Mentální projevy vycházejí rovněž z hierarchie hodnot dané společnosti či sociální skupiny, přičemž hodnotový žebříček zahrnuje jak postoje k záležitostem „vznešeným“ (čest, vlast, národ, hrdinství...), tak postoje k věcem naprosto „nevznešeným“, jako je jídlo, bydlení, hygiena, sexualita atd. Do dějin mentalit patří i problematika hierarchizace kultury, vztah mezi „nízkou“ a „vysokou“ kulturou, které jsme se dotkli v úvodu. Historik hledá klíč ke sjednocujícím strategiím, k hodnotovým systémům, kolektivním organizacím, to znamená ke všem postojům, které vytváření venkovskou či městskou společnost, lidovou i elitní. Dějinám mentalit náleží úkol zaplnit konceptuální prostor mezi historií idejí a sociálními dějinami.^[2]

Dějiny mentalit mají ovšem mnohem hlubší kořeny. Prvními historiky mentalit nejsou až „otcové zakladatelé“ školy Annales, za průkopníky bývají považováni historikové Johan Huizinga, Norbert Elias, Mario Praz a další, a sociologové: zakladatel francouzské sociologické školy Emile

Durkheim přišel roku 1898 s kategorií *kolektivní reprezentace* a jeho škola, představovaná mj. Lucienem Lévy-Bruhem, autorem práce *Myšlení přírodních národů*,^[3] začala brzy užívat termín *mentalita* při studiu *primitivních* společností.^[4] Třebaže za dovršitele koncepce dějin mentalit je všeobecně považován Philippe Aries a jeho práce *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (první francouzské vydání z roku 1960) a *L'Homme devant la mort, I, II* (první francouzské vydání z roku 1977, česky *Dějiny Smrti, I, II*, 2000), dějiny mentalit se staly ústředním badatelským tématem především pro třetí generaci historiků školy Annales, z níž jmenujme Georgese Dubyho, Roberta Mandroua, Jacquese Le Goffa, Michella Vovella a další, kteří se soustředili na výzkum postojů a názorů jednotlivých sociálních skupin (francouzského) obyvatelstva v hospodářských a sociálních (méně politických) souvislostech. V Německu náleží k nejstarším studiím týkajícím se mentality stať Gerda Tellenbacha *Mentalität* z roku 1974, přetištěná ve sborníku *Ideologie und Herrschaft im Mittelalter*, vydaném roku 1982. Přehled různorodých názorů na problematiku mentalit podává studie Volkera Sellina z roku 1985 či sborník *Mentalitäten im Mittelalter*, věnující se rovněž metodickým problémům této koncepce. Proměny mentalit v *dlouhém trvání* sleduje sborník *Europäische Mentalitätengeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen* z roku 1993.

Slovo *mentalita* tak vstoupilo - v několika zemích ve stejném čase a nezávisle - do pojmového aparátu historických věd, stalo se nejprve historickou kategorií, posléze samostatným oborem historických věd. Dějiny mentalit se koncipovaly především pro oblast středověkého a raněnovověkého bádání, práce Adeline Daumard či Anne-Marie Furier pro devatenácté^[5] a například Christophera R. Browninga^[6] pro dvacáté století jsou stále spíše výjimkou.

Obliba *mentalit* vedla anglického historika Petera Burkeho k zamyšlení a varování před zneužíváním této kategorie; navíc v posledních několika letech vyšel (údajně) pojem *mentalita* z módy a byl nahrazen výrazy „reprezentace“^[7] nebo „kolektivní představy“.^[8]

Historická demografie každopádně zbavila dějiny mentalit zkazkovitého zabarvení literární tradicí, dala jim řádnou statistickou dokumentační bázi a umožnila širokou interpretaci tam, kde postupy sociálních dějin nestačily.

Dějiny sexuality

Problém sexuality proto zůstával velice dlouho stranou historického zkoumání, snad jen méně seriózní historická vyprávění zpestřila čas od času výčet událostí nějakou pikantní historkou. I tento ústupek se však týkal jen sexuálního života panovníků, panovnic, vojevůdců a jiných

privilegovaných. Sexuální chování patří do dějin mentalit, do zorného pole západoevropské historiografie se dostalo v druhé polovině 60. let minulého století a v polovině 70. let byla tato stránka dějin již jednou z nejsledovanějších. Západoevropská a severoamerická historiografie nabízí k dnešnímu dni desítky titulů, zabývajících se dějinami sexuálního chování, jeho projevy a odchylkami, stejně jako genezí postoje k antikoncepci.

V našem prostředí soustředěnému historickému bádání, které by sledovalo daný problém v dlouhém časovém trvání a respektovalo vertikální rozměr společnosti, brání nedostatky, či spíše špatná dostupnost pramenů a určité tápání, pokud se týče metod výzkumu. Mezi prameny institucionální povahy zaujímají zvláštní postavení církevní prameny, z archivních pramenů pak fondy jednotlivých far, neboť faráři měli bezprostřední dohled nad manželstvím, narozením, porodními babičkami a brali toto své poslání většinou velmi odpovědně. Dalším vydatným pramenem ke zkoumanému tématu jsou časopisy - především časopis Katolického duchovenstva věnující značnou pozornost manželství, mj. i manželstvím smíšeným, ohláškám, přípravě snoubenců na vstup do manželství atd. Z tištěných pramenů pak přinášejí velmi zajímavé poznatky zpovědní návody a zpovědní zrcadla. Další heuristické možnosti pak představuje soudobá lékařská literatura a prameny osobní povahy.

[1] O pronikání uvedeného přístupu do české historiografie srov. Veronika STŘEDOVÁ: *Počátky formování konceptu dějin mentalit v české historiografii*. Skriptorium, Praha 2007 (v tisku).

[2] Peter Burke: *Variety kulturních dějin*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 176.

[3] Peter BURKE: *Variety kulturních dějin*, s. 169 – 170.

[4] Samotné slovo *mentalita* pochází z latiny, v angličtině je doloženo v roce 1691 a ve Francii se rozšířilo kolem poloviny 19. století; v Německu bylo ještě v prvních desetiletích 20. věku považováno za nové a cizí. Ve společenských vědách nemá příliš hluboké kořeny - snad je možné říct, že se užívá vcelku arbitrárně, a to v obecné mluvě. Mentalita je chápána jako soubor psychických vlastností charakteristických pro obecně určitý věk (mentalita třetího věku), případně pro obecně určité geografické (tzv. „jižanská“ mentalita) či sociální (mentalita dolních vrstev) prostředí. Navenek ji tvoří příznačné a typické reakce lidí na vnější podněty, proto se někdy užívá označení *kolektivní psychologie*. Mentalita je kategorie

vztahová, proto neexistuje jediná či jednotící mentalita, ale celá škála kvalitativně a obsahově odlišných mentalit, které je třeba analyzovat v těch společenských dimenzích a podmínkách, v nichž vznikly.

[5] Adeline DAUMARD: *La bourgeoisie parisienne de 1815 a 1848*. Paris 1963 (první vydání); Anne MARTIN-FUGIER: *La place des bonnes: la domesticité féminine a Paris en 1900*, Paris 2004; Anne MARTIN-FUGIER: *La bourgeoisie: femme au temps de Paul Bourget*. Paris 2007.

[6] Christopher R. BROWNING: *Obyčejní muži*. Praha 2002.

[7] Pojem je ovšem nejednoznačný, jak nedávno dokázala Milena BARTLOVÁ: *Reprezentace*. In: BOROVSÝ, HANUŠ, ŘEPA: *Kultura*, s. 63 – 70.

[8] Peter BURKE: *Variety kulturních dějin*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2006, s. 172.

8. téma: Women's History či Gender History?

V určité závislosti na historickém výzkumu rodiny a na dějinách každodennosti se prosadilo historické bádání o ženách v širších souvislostech, než byla pozitivistická deskripce žen neustále „bojujících“ za mety určené tou či onou ideologií, již historik sdílel či byl nucen sdílet. Mohl to být boj za rovnoprávnost, národ, lepší zítřky či právo disponovat vlastním tělem. Celkem nic nového po sociálních dějinách weberovské a marxistické provenience, kde ústředními kategoriemi byly pouze vláda, třídy a konjunktura.

Pro začátek takto zaměřeného bádání bylo společné přesvědčení, že ženy mají své vlastní dějiny, které se nerozplývají v dějinách rodiny, že v dějinách hraje specifickou roli i pohlaví, zkrátka že muži a ženy mají „odlišné“ dějiny. Proto byly přednostně zpracovávány dějiny ženských hnutí, domácností a zapojení žen do výdělečné činnosti. Bádání o ženách a feministické dějepisectví rozvíjející se od přelomu šedesátých a sedmdesátých let se zaměřilo na prokazování různých forem diskriminace žen, přičemž postoje legitimní ve 20. století byly promítány do středověku a raného novověku. Vzájemný vztah obou pohlaví nebyl zkoumán na základě konkrétních skutečností a procesů, ale na základě společenských norem zaznamenaných v právních dokumentech. Změna nastala teprve v souvislosti s historickoantropologickým výzkumem rodiny. Bádání o ženách upustilo od představy historicky neměnné ženské podstaty a potvrdilo přesvědčení sociologů, že feminita je kulturní konstrukt. To, že dějiny žen nelze psát z perspektivy bezmoci a podřízenosti, dokázaly práce zaměřené na pronásledování čarodějnic či o dějiny těla, opírající se o širokou a různorodou heuristickou

základnu. Karin Hausen, Gisela Bock, Heidi Wunder, Beatrix Bastl, Ute Frevert, Eva Labouvie poukázaly na intelektuální zaujatost a jednostrannost a připravily půdu pro rozvoj dějin rodu, *gender history*,^[1] k ní se od počátku osmdesátých let 20. století obracely badatelky, inspirované angloamerickým příkladem. Od otištění dnes již klasického článku Joan W. Scott *Gender: A useful Category of Historical Analysis*, jenž vyšel roku 1986 v *American Historical review* a pak znovu o dva roky později v *Gender and the Politics of History*, se kategorie *gender* coby historické kategorie dostalo a dodnes dostává jistě zasloužené pozornosti. Šestisvazková *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, vydaná roku 2001 v New Yorku, odkazuje pod heslem *Gender* celkem k 131 výskytům.^[2] Připomeňme, že podle Joan W. Scott je *gender* „konstitutivní prvek sociálních vztahů založený na obecně vnímaných rozdílech mezi pohlavími, současně je určující ve vztahu k moci“.^[3] Kategorie *gender* je sociálním a kulturním vymezením pohlaví, systémem rolí přisouzených tomu či onomu pohlaví, je tzv. „sociálním pohlavím.“^[4] Toto „sociální pohlaví“ je konstruováno diskursem a zejména normami chování, které tento diskurs produkuje. Normy utvářející ženské a mužské chování se v průběhu dějin mění. Vedle četných studií zaměřených na proměny a význam konstruktů feminity se začaly objevovat i práce zaměřené na konstrukt maskulinity.^[5] Historická antropologie klade zvláštní zřetel na rozlišení podle pohlaví, snaží se „uvést namáhavě rekonstruovaný ženský svět do vztahu se světem mužů“ a považuje toto rozlišení za důležitý úkol *gender history*. Ať se přikloníme k *women's history*, soustředěné na popis a komparaci událostí vnímaných z pohledu žen jako důležitých,^[6] či *gender history*, v obou případech je nutné (znovu) objevit ženu jako subjekt. Dějiny žen jsou rekonstruovatelné pouze v kontextu vztahů mezi pohlavími, přičemž pohlaví zde není biologickou veličinou, ale kulturním konstruktem, jehož konfigurace se mění v závislosti na produkčních a životních podmínkách.

Joan W. Scott: *Rod: užitečná kategória historickém analýzy*. In Jana Cviková, Jana Juráková, Lubica Kobová: *História žien*. Aspekt, Bratislava 2006, s. 40 – 71. (s. [40-41](#), [42-43](#), [44-45](#), [46-47](#), [48-49](#), [50-51](#), [52-53](#), [54-55](#), [56-57](#), [58-59](#), [60-61](#), [62-63](#), [64-65](#), [66-67](#), [68-69](#), [70-71](#))

- [1] Richard van DÜLMEN: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002, s. 75 – 77.
- [2] *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, New York 2001, 6, s. 428 – 429.
- [3] Joan W. SCOTT: *Gender: A useful Category of Historical Analysis*, otištěného roku 1986 v *American Historical review*, s. 1065 – 1066, cit. dle *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000*, New York 2001, 1, s. 17, 66. Srov. též práci Ann OAKLEY: *Pohlaví, gender a společnost*, Praha 2000.
- [4] Feministické teorie, ženská studia, *gender studies*. http://dec59.ruk.cuni.cz/~xvitap/pdf_skripta/TEORIE13.pdf
- [5] Srov. např. Martin DINGERS (hg): *Männer – Macht – Körper. Hegemoniale Männlichkeiten vom Mittelalter bis heute*, Frankfurt am Main 2005; nebo pro období 1. světové války Michelle K. RHOADES: *Renegotiating French Masculinity: Medicine and Venereal Disease - during the Great War*, *French Historical Studies*, 29, No 2, Spring 2006, s. 293 – 327.
- [6] Srov. např. sborník Suzan van DIJK (ed.): *Writing the history of women's writing*, Amsterdam 2001.

9. téma: Rozdělení historických pramenů

Připomeňte si, co víte o historických pramenech: jejich rozdělení, jejich kritika a interpretace: viz předmět *Historický proseminář*, první ročník bakalářského studia, případně <http://cs.wikipedia.org/wiki/Historiografie>

Prameny je možné rozdělit podle několika hledisek: dle původu pramene (památky, pozůstatky a tradice, prameny), dle formálních znaků (písemné, nepsané, ústní), dle informační struktury (bezprostřední, zprostředkované), dle typu (písemné, hmotné, etnografické, ústní, lingvistické, fonografické, filmové a fotografické) a konečně dle obsahu (ergotechnické – ekonomika, sociotechnické – společnost, psychotechnické – vědomí, tradice).

Písemné prameny

- psané prameny institucionálního původu
 - *normativní prameny (právní dokumenty)*: zákoníky, právní příručky
 - *diplomatické prameny*: listiny, listy, akta

- *správní a hospodářské prameny*: aktový materiál, účty, soupisy půdy, povinností a obyvatelstva, berní rejstříky...
- psané prameny soukromého původu
 - *literární a písemná pozůstalost*: teologické a vědecké prameny
 - *osobní korespondence*
 - *osobní deníky*
- narativní (a) literární psané prameny
 - *historiografie (dějepisectví)*: kroniky, letopisy
 - *hagiografie*: legendy
 - *krásná literatura*: romány, fikce

Nepsané prameny

- *hmotné prameny*: kosterní pozůstatky, výtvary lidské práce
- *obrazové prameny*: kresby, kartografické materiály
- *audiovizuální prameny*: rozličná záznamová média

Ústní prameny

- *tradiční prameny*: mytologie, ústní lidová slovesnost
- oral history

1. Co je myšleno pod označením „nové čtení pramene“ (vybavíte si nějaký příklad z české nebo světové historiografie, dokládající tuto tendenci?)
2. Které z pramenů opomíjela (opomíjí) událostní historiografie?

10. téma: Prameny osobní povahy

Mezi prameny osobní povahy („ego-dokumenty“)řadíme zpravidla autobiografie (vzpomínky, memoáry, osobní a cestovní deníky) a korespondenci. V zárodečné formě se objevují (nikoli všechny žánry) ve chvíli, kdy člověk pocítil potřebu zachytit události, které se ho bezprostředně týkaly, případně se o ně podělit s druhými. Jsou odrazem chápání sebe sama a reflexí vnějšího světa, souvisí s určitou autonomií jednotlivce.

Byla to renesance, která umožnila poprvé svobodně nahlížet na každého jedince. Do této epochy spadá rozmach korespondence, autobiografií, deníků i subjektivně zabarvených cestovních zpráv.

Přestože v 16. a 17. století byly vlastní zkušenosti jedince silně ovlivněny odvoláváním se na Boha, nebyl to pouze vztah k Bohu, co určovalo

identitu jedince. Změní napsat hezký dopis se stává součástí výchovy a vzdělání. Deník zatím silnější osobnostní náboj postrádá: zůstává stručným záznamem konglomerátu ryze soukromých i objektivních událostí.

Nové předpoklady pro správné pochopení sebe sama vytvořil teprve psychologický pohled (pozdního) 18. století.^[1] „Moderní individuum“ je definováno dichotomií veřejného a toho soukromého. Toto dělení na dvě části představuje rys, který je typický zejména pro evropské společnosti v době po osvícenství a vyplňuje celé 19. století. Ego dokumenty jsou úzce spojeny se soukromým prostorem, jsou výrazem jeho intimity a rostoucího významu emocí.

Analýza subjektivních svědectví nám poskytuje důležité informace, přičemž ale nesmí být přehlédnuto, že tyto dokumenty jsou pro období před rokem 1800 jsou sociálně asymetrické, neboť máme k dispozici jen malé množství svědectví nižších vrstev tehdejší společnosti. Situace není o moc lepší ani pro století devatenácté.

Z jmenovaných žánrů bývají nejméně spontánní memoáry - pisatel, jenž se obrací k budoucímu čtenáři, se snaží vyhovět panujícím konvencím, podrobuje svůj text autocenzuře; také míra autostylizace bývá značná. V chronologickém sledu, s přihlédnutím ke kontextu širšího společenského dění, předkládá autor(ka) historii svého života skládající se většinou ze subjektivně reflektovaných epizod. *Mužské* memoáry zachycují spíše společenské dění (jak neosobní bývají vzpomínky politiků!), *ženské* každodenní události. Ve srovnání s osobním deníkem bývá v pamětech potlačena sebereflexe: stav vlastní duše není pro (neznámého) čtenáře vhodným tématem.

Korespondence bývá spontánnější, je svědectvím o pisateli a jeho blízkých, o společnosti a čase, v nichž žil (zde je pramenem k sociálním a kulturním dějinám); současně vypovídá o dobovém způsobu psaní dopisů a místu korespondence v životě jednotlivce i společnosti (zde je pramenem k dějinám mentalit).^[2]

Třebaže díky rozšiřující se vzdělanosti přestává postupně být fenomén korespondence sociálně omezen na prostředí aristokracie a zámožného měšťanstva (ostatně v době předbřeznové se v pražských soukromých vzdělávacích ústavech pro dívky začne vyučovat – kromě jiných "nezbytností" – i umění psát dopisy, celé 19. století je pak dobou rozmachu epistolárních příruček), je to dlouho především aristokracie, kde je epistolární kultura na vysoké úrovni. V dopise nestačí povědět jen o tom, co se skutečně stalo, dopis musí být duchaplný, musí respektovat pravidla kurtoazie, musí potěšit. Dopis je zkrátka malou literární formou, mající svá pravidla, obývající svůj čas a prostor. Píše se většinou v privátním prostoru domova, v klidných chvílích příjemného rozpoložení či naopak pod vlivem smutných nebo nepříjemných událostí, kdy pisatel

hledá v psaní úlevu a následné porozumění i útěchu.

Je všeobecně známé, že korespondence patřila v době, kdy cestování bylo zdlouhavé, namáhavé a občas nebezpečné, k velmi důležitému prostředku komunikace. Historici již dávno vědí, jak vydatným pramenem je i jaká úskalí skrývá. Její hlavní nevýhodou je její diskontinuita a torzovitost. Kritický přístup ke korespondenci vyžaduje konfrontovat ji s jiným typem pramenů, což však není pokaždé v plném rozsahu možné. Epistolární žánr je aluzivní a ne vždy dokážeme jednotlivé náznaky, narážky, osoby, onu "korespondenční síť", [3] rozluštit a identifikovat. Problém bývá rovněž nedůsledná datace či lokalizace dopisu.

V aristokratickém prostředí se psaní dopisů stalo každodenní samozřejmostí, pravidelným denním zaměstnáním už v průběhu 17. století. Ve století následujícím přestaly být dopisy pouhou náhražkou osobní komunikace, pouhým zdrojem informací, prostředníkem proseb, vzkazů a příkazů... Dopis jako pramen nám tak poskytuje různé úrovně informací. Jeho obsah nabízí fakta objektivní i subjektivní. Jeho styl, volba jazykových prostředků, způsob oslovení, forma závěrečného pozdravu, to vše vypovídá o panujícím způsobu psaní dopisu, o zvycích a myšlení lidí v konkrétní časové etapě. Dopisy jsou tak autentickým literárním žánrem: vzdělaný pisatel volí pečlivě výrazy, styl, snaží se, aby jeho dopis působil neotřele, vtipně, aby zaujal. A konečně korespondenční "praxe", oběh a výměna dopisů poskytují informace o podobě a složení společnosti, v níž se sledovaná osoba pohybovala. Pilným psaním dopisů se vytvářely korespondenční okruhy – a nemuselo se pokaždé jednat jen o učený svět evropských akademií. Dopisy vyměňované uvnitř úzké komunity rodiny a důvěrných přátel mají dvojí funkci: jednak informovat o tom, co se děje mimo místní a časový dosah adresáta, jednak být lékem proti samotě, stesku, vytvářet iluzi blízkosti pisatele a adresáta. Rodinná korespondence není určena, na rozdíl od dopisů přátelům a známým, k předčítání v salonu, [4] což neznamená, že by její forma byla méně vytríbená, výrazy méně pečlivě volené.

„Denník jest kniha, do které znamenáme vůbec vše, co myslíme, cítíme, konáme; tam ukládáme své i cizí úsudky a zkušenosti, jakož i všechny dobré zásady; abychom dle nich se řídíce, stávali se vždy v pravém slova smyslu vzdělanějšími, dokonalejšími...” [5] Těmito slovy nabádal roku 1865 dnes už neznámý a zapomenutý autor učitele a adepty učitelství k vedení deníku. V zásadě se nemýlil – jak ukazují některé ze záznamů, v deníku druhé poloviny 19. století už zdaleka nešlo jen o zachycení objektivního dění, ale často také o co nejosobitější reflexi vnitřního světa pisatele.

Lidí toužících zaznamenat události svého života nebylo v oněch dobách málo. Slovo *deník* - či spíše *denník* - nabylo na aktuálnosti a škála jeho

významů se poněkud rozšířila. Už Jungmannův slovník obsahuje příslušné heslo: deník je (kromě tiskoviny či jednoho z typů modlitební knížky; tak bylo slovu rozuměno především) „což denního jest, každodenníček [...], kniha nebo registřík, ve které spisují se každého dne zprávy...“^[6] V dobách velkého jazykozpytce si deník psala především šlechta, nicméně v neurozených vzdělaných vrstvách už rovněž zapustil kořínky. Jeho pisatelé připisovali výrazu stejný význam jako dnes my, kdy pod pojmem osobní deník rozumíme „chronologicky řazené, zpravidla datované osobní záznamy, pořizované v krátkých intervalech a bez časového odstupe.“^[7] Deníkem je každý text, psaný primárně pro vlastní potřebu, pro vlastní potěšení, charakteristický autentičností sebevyjádření a věcnou informativností.^[8] Je prostředkem duševní hygieny, zpovědníkem schopným přijmout a zaznamenat dobré i špatné, prožité i tušené. Skládá se z jednotlivých fragmentů chronologicky zpravidla určitelných, v záhlaví datovaných (byť často neúplně) nebo alespoň nadepsaných názvem příslušného dne v týdnu. Zápisy mohou - ale nemusí - začínat slovy *dnes*, *nyň*, *před chvílí*. Obsahují zpravidla sdělení o událostech širšího společenského dosahu, především však informace o soukromé každodennosti pisatele, o jeho přáních, snech, hodnotové orientaci. Tato poslední charakteristika odlišuje deník od všech sbírek citátů, čtenářských či pracovních zápisů, diářů a štambuchů. S jistou dávkou zjednodušení můžeme říct, že deník vykazuje tyto charakteristické znaky:

- píše se (většinou) ze dne na den, z týdně na týden (časový odstup mezi jednotlivými zápisy může být i delší);
- obsah záznamů je (většinou) dán subjektivními prožitky;
- autor se (většinou, či alespoň na první pohled) obrací sám k sobě;
- text není (většinou) určen k zveřejnění;^[9]
- deník (většinou) zahrnuje delší časové období.^[10]

Přes nepřehlédnutelnou váhavost (opakování adverbia *většinou* zde není náhodné) v přesné definici neváháme říct, že tradice tohoto žánru je bohatá: svými editovanými deníky se literatury zapsali jak spisovatelé (Johann Wolfgang Goethe, Henri Frédéric Amiel, Victor Hugo, Fjodor Michailovič Dostojevský, Franz Kafka, Jiří Orten, Jakub Deml a mnoho dalších), tak osoby, které proslavilo jen a jen vydání jejich zápisků (Marie Baškirecevdová, Anna Franková, Nina Kostěrinová, Nina Lugovská a jiné či jiní). Ponechme stranou nedávnou diskusi o tom, kdy deník je a kdy není autentickým svědectvím;^[11] ta se ostatně týká výhradně deníkové a memoárové literatury posledních desetiletí 20. století.

Osobní (případně cestovní) deník, který podrobili vědeckému zkoumání nejprve psychoanalytici stavějící na Lacanově teorii sociální

identity,[\[12\]](#) pak literární kritici a teprve po nich historici, patří mezi prameny osobní povahy, *ego-dokumenty*,[\[13\]](#) podobně jako korespondence či memoáry. Deníky a memoáry bývají rovněž zahrnovány pod pojem „autobiografický žánr“. Obsah a dikce osobního deníku je blízká dopisu, odtud i jeho častá charakteristika jako souboru dopisů bez adresáta[\[14\]](#), či, jak ještě uvidíme, bez konkrétního adresáta. K denním zápisům přistupuje člověk bez představy konkrétního tvaru textu,[\[15\]](#) píše spontánně, bez nátlaku okolí, což, jak uvidíme, neplatí pro dětské deníky, psané na základě rozhodnutí dospělých.

[1] Ursula BECHER: *Weibliches Selbstverständnis in Selbstzeugnissen des 18. Jahrhunderts*. In: DIES und Jörg RUSEN (Hg): *Weiblichkeit in geschichtlicher Perspektive...* Frankfurt am M., 1988; Jürgen SCHLUMBOHM: *Constructing Individuality: Childhood Memories in Late Eighteenth-Century...* In: *German Studies* 16, 1998, s. 29 – 42; Magdalene HEUSER (Hg.): *Autobiographien von Frauen*. Beiträge zu ihre Geschichte. Tübingen 1996)

[2] Jean HÉBRARD: *La correspondance au XIXe siècle. Approche historique*. In: *L'épistolarité a travers les siècles. Geste de communication et/ou d'écriture*. Colloque sous la direction de Mireille Bossis et de Charles A. Porter. Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1990, s. 162. Srov. též Marie-Claire GRASSI: *L'art épistolaire français XVIIIe et XIXe siècles*. In: *Pour une histoire des traités de savoir-vivre en Europe*. Ouvrage collectif sous la direction d'A. Montadon. Association des Publication de la faculté de Clermont-Fd., Lettres et sciences humaines, Clermont 1994, s. 301– 336.

[3] Předmluva J. Chartiera k práci Cécile DAUPHIN, Pierette LEBRUN-PÉZÉRAT, Daniele: LEBRUN-PÉZÉRAT: *Ces bonnes lettres. Une correspondance familiale au XIXe siècle*. Préface Roger Chartier. Albin Michel, 1995, s. 14..

[4] Catherine PELLISSIER: *Les correspondences des élites lyonnaises au XIXe siècle*. In: *Correspondence jadis et naguere*, s. 389.

[5] *Co jest denník vůbec, učitelský zvláště a jaký prospěch z řádného vedení denníku pro učitele vyplývá?* Škola a život, seš. 5, 1865, s. 147 – 150, s. 147.

[6] (Josef JUNGSMANN): *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna...*, I, Praha 1989, s. 355.

[7] Dagmar MOCNÁ, Josef PETERKA a kol.: *Encyklopedie literárních*

žánrů. Praha 2004, s. 98.

[8] MOCNÁ, PETERKA a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*, s. 98.

[9] Teprve s rostoucí oblibou „zápisového“ žánru přibývá autorů, kteří „beztak relativní spontaneitu tvořivé chvíle padělají a od počátku své privatissimum ´adresují´ na trh. Obvykle se to dobře pozná, těžko sobě utéct.“ Jiří CIESLAR: *Hlas deníku*. Praha 2002, s. 35.

[10] Martine REID: *Écriture intime et destinataire*. In: Mireille BOSSIS (ed.): *L'Épistolarité a travers les siecles. Geste de communication et/ou d'écriture*. Centre culturel international de Cerisy la Salle France. Zeitschrift für französische Sprache und Literatur – Beihelf 18. Franz Steiner Verlag Stuttgart 1990, s. 21.

[11] Lubomír MACHALA: *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Praha 2001, s. 33 an.

[12] Pam MORRISOVÁ: *Literatura a feminismus*. Brno 2000, s. 116 an. Podrobněji Beatrix DIDIER: *Le journal intime*. Paris 1976.

[13] Uvedeného označení se pro tento druh pramenů používá (nikoli důsledně) v německém prostředí od posledních desetiletí minulého století; vedle deníků, autobiografií, memoárů sem bývají řazeny i dokumenty právní povahy, bezděčně vypovídající o subjektivitě jednajících osob. Sr. Winfried SCHULZE: *Ego-Dokumente. Annäherung an der Menschen in der Geschichte. Vorüberlegungen für die Tagung „Ego - Dokumente“*, in: Winfried SCHULZE (Hg.): *Ego-Dokumente. Änneherung an der Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996.

[14] REID: *Écriture*, s. 21, 23; srov. též Verena von der HEYDEN-RYNSCH: *Écrire la vie. Trois siecles de journaux intimes féminins*. Traduit de l'allemand par Philippe Giraudon. Gallimard 1998, s. 12.

[15] CIESLAR: *Hlas deníku*, s. 35.

11. téma: Charakteristika a možnosti využití ikonografických pramenů

Obrazové - ikonografické - prameny považovala historiografie až donedávna za druhotné; pro událostní historii byla ikonografická metoda metodou toliko doprovodnou, jejímž úkolem bylo ilustrovat již hotovou syntézu, k níž historik došel takřka výhradně na základě kritiky pramenů písemné povahy. Tak si ikonografické bádání všímalo převážně náboženské symboliky a ikonografie svatých. Pro usnadnění analýzy vyobrazení a objevení významových kódů obrazů sestavili již v prvních desetiletích dvacátého století němečtí a francouzští badatelé (Rouhault de Fleury, Cabrol, Lecreque, Male, Réau, Künstle, Molsdorf, Schiller,

Kieschbaum, po druhé světové válce Raimund van Marle, Guy de Tervaenta aj.) ikonografické tezaury, koncipované většinou jako výklady kulturních reálií. Tyto tezaury přispěly k objasnění řady symbolů ve výtvarném umění, ikonografie každodenního života však zůstávala nenaplněným pojmem.

Od počátku šedesátých let roste význam obrazových pramenů pro studium hospodářských a sociálních dějin, pro studium dějin kultury vůbec. Vznikají nové - tentokrát selektivní - ikonografické tezaury: v Čechách např. ikonografie pracovních motivů.^[1] V roce 1984 vychází rozsáhlé kompendium Françoise Garniera Thesaurus

iconographique.^[2] Tento nově koncipovaný tezaurus umožňuje:

a) studium kompozice a forem, na jehož základě může badatel zařadit obraz časově. Tato okolnost je důležitá mj. pro dějiny umění,

b) dešifrování obsahu obrazu, aniž je třeba věnovat zvláštní pozornost jeho uměleckému provedení. K tomuto účelu tezaurus obsahuje inventář

jednotlivých prvků a zobrazených vztahů, díky kterému je možné odhalit hlavní i vedlejší význam obrazu:^[3]

Bez ohledu na svou uměleckou hodnotu tak ikonografické prameny představují nezastupitelný zdroj informací. Od prostých nákrešů, často technického charakteru, až po rozměrná plátna předkládají badateli svět lidí a věcí, svět gest, úkonů, předmětů, vztahů, svět každodennosti.

Proto mají význam především pro studium neudálostní historie (dějiny hmotné kultury, dějiny každodennosti, dějiny mentalit, gender history. Z hlediska jejich podoby je můžeme rozdělit je do dvou skupin:

a) obrazové prameny symbolické - fakta a jevy jsou zde znázorněny určitými symboly, např. mapovými značkami

- obvykle díla bez uměleckých ambicí, sledující praktický cíl: mapy (vedle širších geografických celků i mapy panství),^[4] plány (vesnic, měst, opevňovacích prací, domů, stavebních objektů vůbec, vnitřního zařízení manufaktur a továren), technické výkresy, mapy vojenských štábů, schémata, obrazové reklamy atd.

Umožňují poznat změny přírodního prostředí v různých epochách, hranice zalesnění, a železnic, uspořádání sídlišť a jednotlivých staveb, stavební styl, organizaci provozu v manufakturách a továrnách, průběh válečných operací atd. stav osídlení, rozložení vodních ploch, průběh obchodních cest atd. Mají význam pro studium dějin osídlení, hospodářství, techniky, sociálních i kulturních dějin, tedy pro dějiny hmotné kultury obecně. Ve fondech okresních a městských úřadů se nacházejí stavební plány vypracované v souvislosti se žádostí o povolení stavebních prací, v některých archivech jde přímo o sbírky stavebních a územních plánů.

b) vlastní obrazové prameny, tedy dobové kresby a malby, fresky, grafika, karikatury, plastiky, obrazové tkaniny, knižní malby především

iluminované kancionály a jiné zdobené rukopisy většinou náboženského obsahu, rukopisná obrázková kalendária. Tištěná kniha byla původně, pokud se obrazové výzdoby týče, ve srovnání s kodexem chudší: omezena na dřevořezovou nebo mědirytinovou výzdobu. Vpád ilustračních technik do publikací je charakteristickým fenoménem 19. století. Ve čtyřicátých letech nabývají na významu ilustrovaná díla, ale až do konce století převažuje ilustrace jako doprovod textu, často velmi detailní.

Obraz je buď pramenem k období, k němuž se samy hlásí (Fragonardovy kresby jsou zobrazením životního stylu a mentality rokoka), nebo pramenem k poznání mentality doby, v níž vznikly (Alšovy, Maroldovy a Brožíkovy historické obrazy).

Při kritice tohoto pramene je důležité odlišit historickou realitu od umělcovy fantazie, kontextualizovat nejen osobnost umělce, ale i zadavatele, zákazníka: ačkoli není třeba zavrhnout obrazy malované na objednávku (portréty, slavnostní výjevy, stranické sjezdy, bitvy), vypovídají o mentalitě doby, v níž vznikly, než o samotném historickém faktu, který zobrazují.

Mimořádnou hodnotu mají žánrové obrázky a výjevy z denního života, vyobrazení měst (veduty na výučních listech, Willenbergovy rytiny měst, Hollarovy či Goyovy grafiky), vyobrazení strojů, reklamní letáky, reklama v tisku.

Fotografie byla objevena roku 1839, šíří se od šedesátých let 19. století. Jak ona, tak film zaujímají zvláštní postavení a mají význam nejen dokumentární. Fotografie (portrétní, reportážní, krajina) se rychle šíří od 60. let 19. století, vedle dokumentárních fotografií i fotografie aranžované (ateliérové)- vyjadřují dobový vkus. Rozmach reportážní fotografie spadá až 20. let 20. století, kdy se vzrůstá i fotografie amatérská, krátce nato i reportážní a zpravodajský film. Historické hrané filmy vypovídají o době, v níž vznikly a ve vztahu k realitě jsou často výrazným faktografickým posunem.

Metodické zásady práce s obrazovým pramenem:

1. umělecká a dokumentární hodnota pramene nejsou ve vzájemné souvislosti (hodnotné umělecké dílo má zpravidla menší dokumentární hodnotu než obraz průměrného či dobově módního malíře);
2. u obrazu, fotografie a filmu existuje možnost záměrného zkreslení skutečnosti uměleckou licencí, retuší, sestřihem;
3. je třeba si uvědomit funkci obrazového pramene, kterou měl hrát v době, kdy vznikl;
4. obraz vždy odpovídá dobovým technikám, módě či stylu (např. středověké malířství předkládá pouze stereotypní portréty mužů i

žen, první náznaky individualizace se objevují až od 14. století; Watteauovy obrazy galantních slavností jsou spíše fikcí než skutečným zachycením události aj.);

5. obraz je pokusem o výklad reality, snaží se komplexně vyložit jednotlivé aspekty přítomnosti tak, aby tvořily ucelený a věrohodný systém, je svéráznou kombinací reality a fantazie;
6. zobrazení určitých lidských aktivit (koupání, jídlo, láska, smrt, narození, křest, svatba, kouření dýmky, pití čaje), zobrazení určitých atributů, předmětů či bytostí (váza s květinami, svíčka, zrcadlo, psík, pták v kleci), ale i gest (vztažená ruka, polibek na ústa, umístění figury vpravo či vlevo), které nám dnes připadají jako samozřejmé, představovalo ještě v malířství 19. století určité rituály, mající svou vlastní vnitřní symboliku. Symbolické jsou i jednotlivé barvy použité například na zobrazovaném oblečení: vypovídají o sociálním postavení, situaci či funkci zobrazované osoby.^[5]
7. středověký člověk nemyslel v kategoriích historického času a historického prostoru, tuto skutečnost je třeba mít na mysli např. při zkoumání obraových motivů ve Starém a Novém zákoně: legendární události a osoby jsou zobrazovány v časovém kontextu doby, v níž žil příslušný malíř (=starozákonní výjev stavby babylonské věže ve středověkém rukopise je pramenem pro poznání stavebních technologií středověku)

Z těchto důvodů, zkoumáme - li obraz jako historický pramen, je třeba si položit tyto základní otázky:

1. kdo namaloval obraz, kdy a proč, jaká byla původní společenská funkce zkoumaného vyobrazení?
2. o čem obraz pojednává?
3. proč si malíř zvolil právě tento námět?
4. v jakém stylu je obraz namalován?
5. je realistický?
6. o jaký druh kompozice se jedná?
7. jakých bylo na obraze použito barev?

Na základě těchto otázek je možné od sebe oddělit dvě roviny interpretace výtvarných děl - ikonografickou a ikonologickou. Úkolem ikonografie je identifikace námětu díla a porozumění jeho přímému významu, ikonologie přihlíží k formě zpracování a usiluje o rozbor hlubšího významu díla. V praxi však nelze obě složky od sebe oddělovat, naopak, vystupují v organické jednotě a jedna doplňuje druhou. V každém případě je v rámci vnější i vnitřní kritiky ikonografického pramene nezbytné kombinovat ikonografický pramen s jiným vhodným

pramenem písemné povahy. Za zmínku stojí kombinace pramene ikonografického s pramenem literárním; nad jiné výmluvným příkladem je například anglické narativní malířství 18. století (William Hogarth aj.), zabývající se *moderními morálními tématy*, jedinečný pramen k poznání rodinného života šlechty a bohatého měšťanstva, kde k dešifrování poselství obrazu a jeho symbolů je třeba disponovat základními znalostmi anglického (ev. francouzského) mravoličného románu z téhož období. Stejně jako u pramenů písemné povahy je i u pramenů ikonografických na místě jejich důkladná analýza a kritika.

Předmět i metody historicko - ikonografického bádání se řídí jinými ohledy než metody dějin umění. Rozbor estetických hodnot díla je zde druhořadý, hlavní význam má míra zřetelnosti, názornosti a realistického podání. Dílo pochybných uměleckých kvalit bývá často informativně mnohem bohatší, než rozměrné plátno slavného mistra. Z uvedených důvodů tak ikonografická metoda staví poněkud na hlavu hierarchii žánrů, kterou evropské malířství respektovalo od renesance až do začátku 19. století. Na vrcholku této hierarchie stály historické obrazy (výjevy z dějin, Bible, mytologie či klasické literatury, obrazy narativní, jejichž funkcí bylo poučit a informovat diváka), za nimi následovaly portréty, hrající soukromější úlohu. Méně významnou roli hrály žánrové obrazy (obrazy menších rozměrů s výjevy z každodenního života), zatímco krajiny a zátiší měly až do 19. století velmi nízký status. Historik, který pracuje ikonografickou metodou, musí přistupovat - z důvodů výše uvedených - k historickým obrazům s notnou dávkou kritičnosti, což do určité míry platí i pro umění portrétní, které ostatně teprve od 14. století vykazuje první náznaky individualizace při vyobrazování lidské fyziognomie. Žánrové obrazy jsou naproti tomu pramenem nad jiné výmluvným, což ostatně platí i o krajinářství, vypovídajícím o dobovém reliéfu dané zeměpisné oblasti, či o zátiší, kde vedle základní informace o zobrazených "malých předmětech" (anglický termín pro zátiší je *still life*, holandský *stilleven*) je třeba hledat i jejich skrytou symboliku (lebka = všudypřítomnost smrti, lastura = bohatství, hudební nástroje, láhev vína = smyslové požitky, knihy = vědomosti, meč = moc).

[1] Václav HUSA - Josef PETRÁŇ - Alena ŠUBRTOVÁ, Homo faber. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Academia, Praha 1967.

[2] François GARNIER: Thesaurus iconographique. Systeme descriptif des représentations. Paris 1984.

[3] Garnier, Thesaurus, s. 13.

[4] Rejstřík map srov.: Karel Kuchař: Mapy českých zemí do pol. 18.

století, 1959; František Roubík, Soupis map českých zemí, I.,II., 1951, 1952; jinak především řada prací Evy Semotanové, např. *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002.

[5] Daniel Roche: La culture des apparences. Une histoire du vetement, XVIIe - XVIIIe siecle, Paris 1989, s. 18.

12. téma: Prameny hmotné povahy Příklad technických objektů (PhDr. Radim Urbánek)

A/ Úvod

- nezbytnost technických objektů nejen ve venkovském prostředí (dále malé město a předměstí velkých měst)
- typy technických objektů ve vztahu k žitému prostoru (podmínky a vztahy materiálové a klimatické – např. sušárny ovoce jen do cca 550-600 m. n m., větrné mlýny více na Moravě a ve Slezsku...)
- základní rozdělení technických staveb na výrobní a nevýrobní, jejich další členění (zpracování a uložení potravin, zpracování kovů, dřeva, kůže, výroba stavebních hmot, sklářská, papírenská...)
- interpretační záměny objektů právě u technických staveb (větrný mlýn nebo vápenka, sušárna ovoce nebo udírna...)

B/ Konkrétní vybrané typy vesnických technických objektů

□ vzhledem k velkému rozsahu vesnických technických objektů proveden výběr několik nejpodstatnějších

B.1. Vybrané výrobní technické objekty a na nich představena návaznost stavební části na část technologickou, zmíněn jejich vývoj:

- větrné a vodní mlýny
- kovárny
- sušárny lnu
- sušárny ovoce

B.2. Vybrané výrobní technické objekty nevýrobní, opět zmíněny souvislosti jejich vývoje:

- komunikace včetně naspů, mostů, propustků a lávek
- zajištění vody ve vesnickém prostředí (studny, čerpadla, rozvody vody, zařízení pro podhánění luk)
- hasičské zbrojnice

- typický historický pohon různých zařízení – žentoury

C/ Základní prameny k vesnickým technickým objektům

C.1. písemné

- knihy pozemkové a městské, urbáře, inventární popisy velkostatků
- katastry (Berní rula, Tereziánský a Josefský k., duplikát stabilního k.)
- kroniky
- další (např. soupis mlýnů z r. 1704, Eichlerova sbírka, Vodní knihy, paměti)

C.2. mapové

- 1., 2. a 3. vojenské mapování
- mapy stabilního katastru
- další (např. mapy panství, silniční, pozemkové, porostové, aj.)

C.3. obrazové

- stavební plánová dokumentace
- historické fotografie a pohlednice
- díla výtvarného umění
- další (např. prospekty, výkresy k mistrovským zkouškám)

Literatura:

Beyer, Johann Mathias: *Theatrum machinarum molarium. Oder Schau-Platz der Mühlen-Bau-Kunst, Welcher allerhand Sorten von solchen Maschinen, die man Mühlen nennet, so wohl historisch als practisch, nebst ihren Grund- und Auf-Rissen vorstellet, und zwar wird in selbigen gehandelt*, Dresden 1767.

Doubek, J.: *Dochované větrné mlýny a mlýnky v České republice*, Brno 2005.

Frolec, V. – Vařeka, J.: *Lidová architektura. Encyklopedie*, Praha 1983.

Jahn, J. V. – Pokorný, M.: *Kronika práce, osvěty a vynálezův, 3. díl. Dobývání surovin z nitra země, z povrchu a z vody*, Praha 1870.

Karas, J.: *Historický vývoj mlynářství*, Praha 1919.

kolektiv: *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, 1.-4.díl*, Praha 2001, 2002, 2003 a 2004.

Nový, L. a kolektiv: *Dějiny techniky v Československu (do konce 18.*

století), Praha 1974.

Oehm, M.: *Zámečnictví*, Praha 1901.

Páris, F.: *Dějiny mlynářství*, Praha 1913.

Škabrada, J.: *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 2000.

Štěpán, L.: *Lidové stavitelství ve stavebních plánech a mapách východočeských archivů I. (Technické a společenské stavby)*, Pardubice – Ústí nad Labem 1990.

Štěpán, L. – Křivanová, M.: *Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách*, Praha 2000.

Štěpán, L. – Vařeka, J.: *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*, Hradec Králové 1991.

Štěpán, L. – Urbánek, R. – Klimešová, H.: *Dílo mlynářů a sekerníků v Čechách, 2. díl*, v tisku

Urbánek, R.: *Dřevo, hlína, opuka. Lidové stavitelství na Vysokomýtsku*, Vysoké Mýto 2004.

Urbánek, R.: *Žentour – pozoruhodný zvířecí motor*, in: Sborník ze semináře Historické hospodářské stavby venkova, realita a perspektivy ve dnech 15.-17.9.2004, Praha 2005.

Urbánek, R.: *Kovárny na Vysokomýtsku*, in: Pomezí Čech, Moravy a Slezska, svazek 6, s. 146-174, Litomyšl 2005.

Urbánek, R. – Hácová, H.: *Mlýn čp. 35 v Písečné – poslední zdejší svědek vodního mlynářství*, Vysoké Mýto 2005.

Povinná literatura

Peter Burke: *Variety kulturních dějin*. Brno 2006.

Richard van Dülmen: *Historická antropologie*. Praha 2002.

Doporučená literatura

1. Karem ARMSTRONG: *Krátká historie mýtu*. Praha 2006.
2. Erich AUERBACH: *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Praha 1998.
3. Tomáš BOROVSÝ, Jiří HANUŠ, Milan ŘEPA: *Kultura jako téma a problém dějepiscectví*. Brno 2006.
4. Christopher R. BROWNING: *Obyčejní muži*. Praha 2002.
5. Ivo T. BUDIL: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha 1995.
6. Peter BURKE: *What is Cultural History?* Cambridge 2004.

7. Dagmar BLÜMLOVÁ (ed.): Čeněk Zíbrt a kulturní historie, České Budějovice 2003.
8. Ute DANIEL: Kompendium Kulturgeschichte: Theorien, Schlüsselwörter. Frankfurt am Main 2004 (1. vydání 2001).
9. Georges DUBY: *Rok tisíc*. Praha 2007.
10. Umberto ECO: *Dějiny krásy*. Praha 2005.
11. Umberto ECO: *Dějiny ošklivosti*. Praha 2007.
12. Norbert ELIAS: *O procesu civilizace: sociogenetické a psychogenetické studie*. Praha 2006.
13. Francois FURET: *Promýšlet francouzskou revoluci*. Brno 1994.
14. Clifford GEERTZ: Interpretace kultur. Vybrané eseje. Praha 2000.
15. Pavla HORSKÁ, Milan KUČERA, Eduard MAUR, Karel STLOUKAL: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990.
16. JIŘÍ HANUŠ (ED.) *Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století*. Brno, 2002.
17. Christophe CHARLE: *Intelektuálové v Evropě v 19. století*. Brno 2004.
18. Georg G. IGGERS: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha 2002.
19. T. A. KENNER: *Symboly a jejich skrytý význam. Záhadný smysl a zapomenutý původ znamení a symbolů v moderním světě*. Praha 2007.
20. Jaroslav KREJČÍ: *Postižitelné proudy dějin*. Praha 2002.
21. Gilles LIPOVETSKY: *Říše pomíjivosti. Móda a její úděl v moderních společnostech*. Praha 2002.
22. Manfred LURKER: *Slovník symbolů*. Praha 2005.
23. Antonín NOVÁK: *Vědomí středověku. z kulturních dějin prvního tisíciletí*. Praha 2007.
24. Mona OZOUF: *Revoluční svátky. 1789 – 1799*. Brno 1999.
25. Josef PETRÁŇ (ed.) *Dějiny hmotné kultury II/1, 2..* . Praha 1995, 1997.
26. Josef PETRÁŇ: *Dějiny Ouběnic. Mikrohistorie české vesnice*. Praha 2001.
27. Roy PORTER: *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha 2002.
28. Daniel ROCHE: *Histoire des choses banales. Naissance de la consommation. XVIIe - XIXe siècle. Librairie Arthème Fayard*. Paris, 1997.
29. Roger SCRUTON: *Konzervativní myslitelé*. Brno 1994.
30. Václav SOUKUP: *Dějiny antropologie*. Praha 2004.

31. Alena ŠIMŮNKOVÁ: Ke vztahu historiografie a antropologie: perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum. *Český lid* 82, 1995, č. 2, s. 99-111.
32. Josef ŠUSTA: *Úvahy o všeobecných dějinách. Velké milníky*. Praha 1999.
33. Marie TOŠNEROVÁ (ed.): Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven. Studie o rukopise, Monografia I, sv. 1, Praha 1995, s. 43 - 44.
34. DUŠAN TŘEŠTÍK: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha, 2005.
35. GABRIELE M. SPIEGEL: *Practicing History. New Direction in Historical Writing after the Linguistic Turn*. London, 2005.
36. Luigi ZOJA: *Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha 2005.